

КАФЕДРА
ЕКОНОМІКИ ТА МЕНЕДЖМЕНТУ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ФАКУЛЬТЕТ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ ТА БІЗНЕСУ

ЗАТВЕРДЖЕНО

на засіданні кафедри _____,
протокол № _____ від «___» _____ 2017 р.
Зав. кафедри _____
(підпис) (прізвище, ім'я, по батькові)

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

галузь знань: 07 Управління та адміністрування

спеціальність: 072 Фінанси, банківська справа та страхування

спеціалізація: Фінанси, митна справа та оподаткування

спеціальність: 074 Публічне управління та адміністрування

освітній ступінь: бакалавр

Укладач: Пак Н.Т., доцент кафедри економіки
та менеджменту, к. е. н., доцент

ЛЬВІВ 2017

Конспект лекції № 1

Тема № 1. Предмет, метод і завдання дисципліни «Регіональна економіка»

Міжпредметні зв'язки Вивчення дисципліни передбачає попереднє опанування знаннями та вміннями з навчальних дисциплін «Політична економіка», «Математика для економістів», «Вступ до фаху» тощо, і є необхідною для сприйняття подальших навчальних дисциплін «Мікроекономіка», «Макроекономіка», «Економічна безпека» та передуює вивченню навчальних дисциплін: «Митне регулювання», «Національна економіка», «Інвестування», «Фінансова політика України»:

Мета лекції : ознайомлення з теоретико–методологічними основами терміну регіональна економіка: змістовність поняття „регіональна економіка”, особливості “паспортних даних ” дисципліни на сучасному етапі її розвитку.

План лекції.

1. Сутність регіональної економіки
2. Зміст основних економічних законів регіональної економіки
3. Основні принципи і методи дослідження
4. Теорії „регіональної економіки”
5. Об'єкт і предмет дослідження дисципліни
6. Місце курсу в системі економічних дисциплін
7. Завдання дисципліни „Регіональна економіка”

Опорні поняття: регіональна економіка, закони, принципи регіональної економіки, методи дослідження, об'єкт і предмет дослідження

Інформаційні джерела:

Законодавчі та нормативні акти: **Конституція України. – К.: Юридична л-ра, 1996**

Основна та допоміжна література:

1. Коротун І.М., Коротун Л.К., Коротун С.І. Розміщення продуктивних сил України. – Рівне: Видавництво УДАВГ, 1997. – 416 с.
2. Розміщення продуктивних сил України: Підручник /Є.П.Качан, М.О.Ковтонюк, М.О.Петрига та ін.; За ред. Є.П. Качана. – К.: Вища школа, 1997. – 375 с.
3. Розміщення продуктивних сил /За ред. Ковалевського В., Михайлюк О. – К.: Либідь, 1996. – 365 с.
4. Шевчук Л.Т. Розміщення продуктивних сил. – Львів: Видавничий центр ЛНУ м.Ів. Франка, 2001. – 150 с.
5. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Навч. посіб. – К.: „Вікар”, 2001. – 520с.
6. Іщук С.І. Розміщення продуктивних сил (Теорія, методи, практика). Вид. 5 -е доп. – К.: Європ. Ун-т, 2002 – 216с.
7. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка Підручник / За ред. В.В. Ковалевського, О.Л. Михайлюк., В.Ф. Семенова. – 7-ме вид., стер. – К.: Знання, 2005. – 350 с.– (Вища освіта ХХІ століття).
8. Долішній М.І., Стадницький Ю.І., Загородній А.Г., Товкан О.Е. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: Навч. посіб. – Львів: НУ „Львівська політехніка”, „Інтелект Захід”, 2003. – 256 с.
9. Клиновий Д.В., Пепа Т.В. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка України / За наук. ред. Л.Г. Чернюк: Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2006. – 728 с.
10. Сазонець І. Л., Джинджоян В.В., Чубар О.О. Розміщення продуктивних сил. – К.: ЦУЛ, 2006. – 320с.
11. Алаев З.Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь. – М.: 1983. – С.155-168.
12. Олійник Я.Б., Запотоцький С.П., Кононенко О.Ю., Мельничук А.Л., Пасько В.Ф. Регіональна економіка: навч. посіб.,(2-е вид. змін. і доп.) – К.: КНТ, 2008. – 444 с.
13. Зінь Е. А. Регіональна економіка: Підручник. – К.: ВД „Професіонал”, 2007. – 528с.

14. Савченко В. Ф. Регіональна економіка: Навчальний посібник / Савченко В.Ф. – К.: Кондор, 2012. – 339 с

15. Пак Н. Т. Регіональна економіка: навч. посібн. / Н. Т. Пак. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. – 326 с.

Інтернет-ресурси:

1. Бібліотека – <http://www.library.com.ua/>
2. Сервер Верховної Ради України: <http://www.rada.gov.ua/>
3. Ліга Бізнес-Інформ: www.liga.net/
4. Нормативні акти України: www.nau.kiev.ua/
5. Українське право: www.ukr.pravo.com/

Навчальне обладнання, ТЗН, презентація тощо:

ВИКЛАД МАТЕРІАЛУ ЛЕКЦІЇ

Питання 1. Сутність регіональної економіки

Регіональна економіка як наука є відносно молодою: перші серйозні дослідження її методологічних основ належать до початку ХХ ст. Серед дослідників вагомий внесок у її розвиток зробили представники американської школи Г. Зіпф, У. Ізард, В. Беррі; серед вчених європейської школи - В. Кристаллер, В. Льош, Х. Бос, Г. Александерсон, А. Вебер та ін.

У радянський період перші дослідження з регіональної економіки припадають на початок 50-х років нинішнього століття. Серед учених цього періоду слід відмітити Р. Шніпера, А. Аганбегяна, Є. Алаєва, М. Некрасова, В. Кісанова, Б. Бадмана та ін. Плідно працювали у цьому напрямі й представники української школи: М. Долішній, М. Чумаченко, С. Дорогунцов, І. Лукінов, М. Тимчук та ряд інших вчених.

В цілому, працями багатьох закордонних і вітчизняних вчених розроблені теоретичні положення і методологічні принципи регіональної економіки. Істотний внесок до них здійснили економісти І. Тюнен, Т. Паландер, У. Айзард (Ізард), Г. Мюрдаль, Г. Балдершейм, К. Сталберг, П. Крутман, Д. Паслінк тощо. Серед вітчизняних економістів і географів слід згадати А. П. Голікова, Б. М. Данилишина, М.І. Долішнього, С. І. Дорогунцова, С. І. Іщука, Я. Б. Олійника, М. Д. Пістуна, В.А. Поповкіна, Д. М. Стеценка, О. І. Шаблія, Л. Т. Шевчук тощо.

Нагадаємо, що **економіка** – це наука про вміння раціонально вести господарство в домі, незалежно на якому рівні, – підприємства, населеного пункту, області та країни в цілому. В нашому випадку, таким домом є – **регіон** (від лат. regio (regionis) – область, країна) – територія, яка за сукупністю явищ або ознак відрізняється від інших територій і характеризується єдністю, взаємозв'язком елементів, що її складають, і цілісністю, що є закономірним результатом її розвитку. Найважливішою ознакою якого є цілісність і єдність природного, матеріального і соціального середовища.

Під регіональною економікою, з позицій сучасних підходів до цього визначення, розуміють галузь наукових знань про економіку регіонів, закономірності економічного розвитку і функціонування суб'єктів господарювання на конкретній території. Вона вивчає сукупність економічних та соціальних явищ і факторів, що обумовлюють формування і розвиток економіки регіону[8].

У нашому розумінні **регіон** – це територія, що представляє собою народне господарство як екологічно і соціально-економічно збалансовану систему, що за сукупністю своїх елементів відрізняється від інших територій та характеризується єдністю, взаємопов'язаністю складових і цілісністю. Найважливіша характеристика регіону – його цілісність, що має певну спільну (схожу) характеристику природно-географічних, соціально-економічних, демографічних, національно-культурних, історичних та інших ознак.

Регіон представляє собою єдність природного, матеріального (створеного людиною) та соціального середовища. Регіональна цілісність передбачає територіальну (просторову)

цілісність, неподільність їх складових, збалансованість, що є закономірною основою раціонального розвитку даної території.

Господарство регіону є відкритою економічною системою, що функціонує на основі спеціалізації, міжрегіональної інтеграції, зміст яких реалізується через галузеві, міжгалузеві та міжрегіональні виробничо-економічні зв'язки.

З поняттям „*region*” пов'язаний термін „*регіональна економіка*” і у її сфері повинно бути матеріальне виробництво (промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт), торгівля, а також зовнішньоекономічна діяльність. Слово „регіональний” походить від латинського слова *regio* – територія, місцевість, область, район.

Поняття „регіональна економіка” може розглядатися у двох сенсах – як науковий напрямок і як територіальний підрозділ національного господарства [3].

Як науковий напрямок, згідно з існуючими визначеннями, регіональна економіка є галуззю знань на межі економіки та суспільної географії, що вивчає закономірності й особливості розміщення продуктивних сил, формування ареалів збуту продукції, регіонального економічного розвитку

Регіональна економіка в класичному розумінні – це система суспільних відносин, що історично склалися в межах області (регіонів) держави і представляє собою сукупність взаємопов'язаних економічних, соціальних, екологічних, демографічних і поселенських ланок і зв'язків що забезпечують її стійкість і цілісність як на макро- так і мікрорівні. У вузькому значенні – це комплекс з галузей з виробництва товарів народного споживання і дання послуг, система методів організації виробництва і невиробничої сфери (сфери послуг), а також комплексне управління регіонами.

Нагадаємо, що під *системою* розуміють *множину пов'язаних між собою елементів, причому ця множина володіє стійкістю, автономністю і такими новими якостями які не мають окремі елементи, але які дають змогу реалізувати головну ціль існування системи.*

Об'єкт чи сукупність об'єктів, що виконують в системі одну функцію (одну роль), називають елементом системи.

Під економічною системою розуміють будь-яку суспільну систему, результатом функціонування якої є, з одного боку, виробництво матеріальних і духовних благ для задоволення суспільних потреб, а з другого, – відтворення самої себе в кожному циклі функціонування.

Як територіальний підрозділ господарської діяльності *регіональна економіка* - структурна складова національної економіки, що функціонує в межах певної території (регіону).

За І. В. Челноковим *під регіональною економікою слід розуміти конституційно закріплений територіально-господарський комплекс, що включає в себе взаємозалежну сукупність підприємств, організацій домашніх господарств, а також відповідну їм інфраструктуру, незалежно від форм власності й відомчої підпорядкованості*[3]. На відміну від національного господарства, регіональній економіці властиве деяке усічення, недостатня комплексність, більш рельєфно виражена народногосподарська спеціалізація у вигляді „монокультурності”.

Саме визначення регіональної економіки як науки вперше в кінці 60-х років сформулював академік М. Некрасов. На його думку, *регіональна економіка, спираючись на економічні закони, вивчає сукупність економічних факторів та явищ, зумовлених раціональним розміщенням продуктивних сил, яке розглядалося ним як основна і головна складова даного предмета дослідження* [4].

Інші автори розглядають регіональну економіку як частину економічної географії. При цьому дослідники вважають, що вона вивчає фактори, які зумовлюють ефективне поєднання різних виробників у територіально-промислових комплексах. Треті не включають питання розміщення продуктивних сил до предмета даної науки.

Так на думку Г. Б. Поляка, М. Долішнього, С. Злупка *регіональна економіка – це галузь економічної науки, що вивчає закономірності територіальної організації*

супільного виробництва і механізм її дії, досліджує економічні явища і процеси, пов'язані з розвитком господарства окремих регіонів.

М. Тимчук вважає *регіональну економіку наукою, що вивчає тенденції та закономірності економічного розвитку і функціонування суб'єктів господарювання різних форм власності на даній території.* Погоджуючись у принципі з цим визначенням, що відповідає сутності регіональної економіки як науки, додамо до нього своє бачення цього визначення.

По–перше, регіональну економіку слід розглядати тільки через призму відтворювальних процесів і діяння економічних законів виробництва, розподілу та обміну матеріальних благ.

По – друге, необхідно чітко визначити, що сферою діяння і впливу регіональної економіки є адміністративне окреслена територія – регіон, яка в ринкових умовах характеризується відносною економічною самостійністю, специфічними ознаками господарського розвитку, соціальними традиціями тощо.

По – третє, основним предметом регіональної економіки є пропорції економічного відтворення в регіоні.

Отже, під **регіональною економікою** слід розуміти цілісну систему закономірностей, зв'язків і пропорцій здійснення відтворювальних процесів суб'єктами господарської діяльності різних форм власності на адміністративне окресленій території [4].

Сформульовані вище визначення поняття „регіональна економіка” відповідають її сутності як науки з питань поєднання просторового і галузевого розвитку регіонів як важливої складової соціально-економічного розвитку держави.

Для регіональної економіки характерні такі ознаки її функціонування:

- комплексність економічного, соціального і екологічного розвитку;
- єдність процесів природокористування та охорони навколишнього середовища;
- територіальна спільність виробництва;
- відповідність системи розселення демографічній ситуації та розміщенню виробництва;
- цілісність системи соціальної інфраструктури;
- поєднання територіального та галузевого управління об'єктами.

Серед основних компонентів регіональної економіки особливо виділяється природа, людина та виробництво, рівень, структура і динаміка якого визначають соціально-економічні можливості. Тому, для оцінки соціально-економічного потенціалу регіону важливе значення має визначення питомої ваги пріоритетних галузей промисловості, якісних параметрів та структури основних виробничих фондів, здатності адаптації виробничих систем до використання досягнень науково-технічного прогресу.

Питання 2. Зміст основних економічних законів регіональної економіки

Методологічною ґрунтовою наукою „регіональна економіка” виступають матеріалістична діалектика, відповідні економічні категорії та закони. До таких законів можна віднести перехід кількісних змін у якісні, заперечення запереченням, єдність і боротьба протилежностей та інші [8].

Зазначені закони діалектики дають змогу розкрити глибинну сутність процесів і явищ, що відбуваються при раціоналізації економічних процесів. Особливо характерною є їх дія в умовах трансформаційних процесів, коли внаслідок діалектичної єдності і взаємодії складових елементів регіональної економіки відбувається накопичення структурних змін, що зумовлюють перехід до нової якості всієї системи та регулювання регіонального розвитку.

Діалектичне заперечення характеризує внутрішній зв'язок і спадковість між старим та новим, що досягаються за рахунок збереження позитивного змісту старого в новому. Це стосується і формування та розвитку нових прогресивних форм територіальної організації економічних складових, які виникають на базі попередніх недосконалих організаційних форм. Розвиток економіки регіонів відбувається суперечливо – шляхом розв'язання різних типів

суперечностей стверджуються нові напрями та форми розвитку, забезпечується збалансований і комплексний розвиток територій.

Законами в науковому розумінні називаються найбільш загальні та суттєві взаємозв'язки і залежності між явищами та процесами в природі і суспільстві.

В економічних науках термін „закон” використовується у випадках, коли встановлено найбільш суттєві залежності між дією різноманітних сил та економічними наслідками їх взаємодії. Економічні закони відображають загальні і стабільні зв'язки у сфері виробничих відносин у процесі суспільно корисної діяльності. Тому закони відображають стійкі залежності між економічними явищами в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ та послуг.

Закони завжди об'єктивні, тобто відображають об'єктивну реальність. Конкретно на розвиток науки „регіональна економіка” найбільший вплив здійснюють такі загальні економічні закони: **сталого розвитку продуктивних сил; комплексного розвитку; територіального поділу праці; відповідності виробничих відносин характеру та рівню розвитку продуктивних сил; концентрації виробництва; зростання продуктивності праці; суспільного поділу праці.**

Важливу роль відіграє закон сталого розвитку продуктивних сил регіонів, що визначає стратегічні напрямки досягнення комплексного розвитку економічної, соціальної та екологічної складових регіональної економіки.

Основна ідея сталого розвитку полягає у посиленні соціальної складової, забезпеченні раціонального природокористування, відтворенні ресурсної бази виробництва, реструктуризації господарського комплексу регіону у зв'язку з новими економічними і соціальними умовами трансформаційної економіки, ефективному використанні природного, людського та виробничого потенціалу.

Регіональна економіка вивчає тенденції та залежності функціонування суб'єктів господарювання в регіональному вимірі. В законах України слово „регіон” вживається як економічний синонім адміністративного терміна „область” на відміну від великого міжобласного економічного формування в основному теоретичного характеру, не підкріпленого адміністративними функціями, яке отримало назву „економічний район”. Підсумовуючи, навчальна дисципліна „регіональна економіка” використовує широкий спектр власних економічних законів, а також запозичених з інших наук і галузей досліджень

Питання 3. Основні принципи і методи дослідження

Методологія – це сукупність методів, принципів, засобів дослідження, що застосовуються у конкретній галузі знань. Методологія являє собою сукупність найбільш істотних елементів теорії (теорій), викладених у конструктивній, прийнятній для практики формі. Обґрунтовуючи сутність регіональної економіки як науки, необхідно мати відповіді на питання, які її основні методологічні принципи і методи дослідження.

Головними принципами науки є принципи цілеспрямованості, цілісності, самоорганізації, специфічності та загальності. Охарактеризуємо їх у зазначеному порядку. [8]

1. **Цілеспрямованість** – умова досягнення конкретних цілей у рамках функціонування системи у двох спрямуваннях: спрямованість регіональної економічної системи в русло саморозвитку для здійснення розширеного економічного відтворення; відповідність конкретних цілей розвитку регіональної економічної системи загальним цілям національної економіки та достатність їх взаємозв'язку.

2. **Цілісність** – можливість регіональної системи функціонувати в автономному режимі на основі комплексного використання природних, мінерально-сировинних, трудових і фінансових ресурсів і, відповідно, єдиної функції управління цим розвитком.

3. **Самоорганізація** – регіональна економіка має розвиватися таким чином, щоб найкраще використовувати наявний ресурсний потенціал і найкоротшим шляхом досягати поставлених цілей.

4. **Специфічність та загальність** – регіональна економіка повинна: мати загальні риси, які узгоджуються з функціонуванням національної економіки; мати загальні риси, що узгоджуються з аналогічними регіональними системами; використовувати свої особливості і

пріоритети, які визначаються природною диференціацією умов господарської діяльності на території країни.

Метод – спосіб досягнення будь-якої мети вирішення конкретного завдання, сукупність прийомів або операцій практичного чи теоретичного освоєння (пізнання) дійсності. **Методика** – це сукупність спеціально підібраних методів з метою практичного чи теоретичного пізнання дійсності. Свідоме застосування науково обґрунтованих методів в рамках певної методології є істотною умовою отримання нових знань.

Регіональна економіка використовує чотири рівні наукових методів дослідження:

- загальнонаукові,
- міждисциплінарні (спільні для кількох галузей знань),
- конкретно-наукові
- спеціальні методико-технічні.

На думку професора Л. Шевчук застосування будь-якого метода передбачає володіння загальними принципами наукового мислення. Найважливішими з цих принципів.

- **Індукція** – виносок до від фактів до певної гіпотези.
- **Дедукція** – висновок за правила логіки, ланцюжок висновків, ланки якого пов'язані логічною послідовністю.

- **Аналіз** – розчленування об'єкта явища на елементи.
- **Синтез** – поєднання, з'єднання різних елементів об'єкта, явища в єдине ціле.
- **Аналогія** – відповідність, подібність об'єктів, явищ в яких-небудь властивостях; висновок про менш знайомий об'єкт, явище за більш знайомим. Якщо вони входять в однорідну групу.

- **Експеримент** – дослідне відтворення об'єкта пізнання, перевірка гіпотез.
- **Спостереження** – ціле направлене вивчення, сприйняття, зумовлене поставленою задачею, системний збір даних про об'єкт, явище.

- **Порівняння** – співвідношення між двома об'єктами, явищами, яке дає змогу виявити загальне та особливе.

Зупинимось на короткій характеристиці деяких з наукових методів.

Серед традиційних методів найважливішими є:

- **Літературний метод**, суть якого полягає у відборі і аналізі літературних джерел що тією чи іншою мірою стосується об'єкта, явища вивчення.

- **Описовий метод** – один з найдревніших, який використовують під час вивчення видів економічної діяльності та розселення.

- **Системний аналіз** – проводиться комплексне вивчення структури господарства, внутрішніх взаємозв'язків у ньому та їх взаємодії. Це всебічний аналіз, що використовує принцип поетапності, починаючи з постановки цілі, визначення завдань, особливостей, переваг та недоліків оптимального варіанту рішення. При цьому критерієм оптимальності є ефективність, тобто ступінь задоволення потреб населення.

- **Економіко-математичні методи обробки інформації та моделювання** являють собою цілий комплекс, який поєднує:

- Методи економічної статистики (балансовий метод, національне рахівництво) тощо.

- Методи математичної статистики (різні методи математичного аналізу – кореляційний, регресійний, варіаційний, дискримінантний, факторний, кластерний тощо).

- Методи економічного програмування (лінійне, нелінійне, динамічне, стохастичне) тощо.

- Методи регіонального економічного аналізу (гравітаційне модулювання, центрографічний метод) тощо.

- Методи прийняття оптимальних рішень (масового обслуговування, розподіл ресурсів, управління запасами) тощо

- Методи економічної кібернетики (методи імітації, розпізнання образів, ділові ігри) тощо.

Метод оптимізації – пошук найкращих існуючих та можливих в цій технічній і економічній ситуації варіантів реалізації чи вирішення проблеми.

Балансовий метод – складання регіональних балансів, що дозволяє вибрати правильне співвідношення між галузями ринкової спеціалізації та тими, які доповнюють територіальний комплекс (виробництво товарів широкого вжитку, сфера послуг тощо).

Статистичні методи – вони тісно пов'язані з попередніми методами і їх застосування дає змогу оформити результати досліджень у табличній та графічній формах. Зростання регіональної економіки найкращим способом досягається на основі застосування сучасних ринково-орієнтованих методів планування, зокрема моделювання.

- **Картографічний метод** – завдяки використанню карт, картограм, картосхем вивчаються не лише особливості розміщення, а й статистичні матеріали, що характеризують рівні розвитку регіонів. Даний метод прийшов в регіональну економіку з географії. Основним його інструментом є географічна карта – математично обґрунтована система графічних побудов на площині з використанням умовних позначень, яка відбиває у спрощеному вигляді уявлення людини про реальну поверхню землі та об'єкти, явища, процеси які до неї відносяться.

- **Аналітичні математичні методи** – ґрунтуються на використанні математичного апарату для вивчення економіко-географічних явищ і процесів.

Модель – це форма відтворення, зображення відповідного об'єкту або явища, що описується за допомогою відповідних засобів зображення цього об'єкту або явища. Є різні види моделей, що широко використовуються в різноманітних планово-господарських розробках і обґрунтуваннях.

Моделі, які формуються на основі математично-знакових формул або співвідношень вважаються математичними моделями, а моделі, що відображають економічні об'єкти або процеси є економіко-математичними моделями.

Економіко-математичні моделі в регіональній економіці *поділяються на:*

- моделі-аналоги;
- нормативні;
- логіко-математичні моделі.

Із зазначених видів економіко-математичних моделей найбільш складними є логіко-математичні, оскільки ґрунтуються на знаходженні відповідних залежностей між факторами і економічними об'єктами чи явищами.

В складі логіко-математичних моделей виділяються математико-статистичні, математичного програмування або оптимізації об'єктів і процесів, а також балансові, що базуються на балансових розрахунках.

На основі економіко-математичних моделей здійснюються дослідження, визначаються шляхи ефективного розвитку регіональної економіки, а отже і розробляються шляхи пріоритетного розвитку регіонів.

- **Програмно-цільовий метод** – спрямований на вирішення складних проблем і пов'язаний з розробкою довгострокових прогнозів спеціально-економічного розвитку. Полягає у формуванні цілей соціально-економічного розвитку, їх поділі на підцілі усе більш дрібного характеру і виявленні ресурсів необхідних для їхньої узгодженої організації (рис.1.).

- **Методи експортних оцінок** відносяться до евристичних (неформальних методів), тобто що спираються на досвід та інтуїцію. Прикладами традиційних евристичних процедур є різні експертизи, консиліуми, наради. Широко використовуються два різновиди експертних оцінок – **сценарний метод** (передбачення експертами напрямків соціально-економічного розвитку та майбутнього стану регіону) і **Дельфі-метод:**

- **Методи збору первинної інформації** зводяться до трьох вищенаведених:
 - **спостереження** – вивчення поведінки об'єкта дослідження в реальній обстановці (фіксація основних показників розвитку регіону);
 - **опитування** – усне або письмове звернення до населення регіону з питаннями, зміст яких становить проблему дослідження (форми – анкетування, інтерв'ю);
 - **експеримент** – дослідження цілеспрямованого на об'єкт при одночасному контролі сторонніх факторів або повній ізоляції від них.

Всі наукові методи тісно пов'язані і взаємодіють між собою.

Для аналізу регіонального розвитку продуктивних сил використовують методи економічного районування, типології і класифікації, індексний метод, а також геопросторової парадигми, моделювання.

➤ **Метод економічного районування передбачає** максимальну ефективність територіальних економічних систем і створення таких взаємовідносин між районами, які б сприяли формуванню додаткового ефекту в суспільному господарстві, що має досягатися завдяки господарській спеціалізації районів у найбільшій відповідності з їх природними та економічними умовами. Результати інтегрального районування позначають на картосхемах.

➤ **Метод типології і класифікації – метод наукового пізнання, заснований** на поділі за певними характеристиками чи властивостями сукупності об'єктів на групи. **Типологією називають** як поділ об'єктів на групи, так і результати такого поділу. Застосування цього методу в регіональній економіці пов'язане з необхідністю упорядкування опису досить однорідних об'єктів і вивчення на цій основі виявлених закономірностей.

➤ **Класифікацію визначають** як поділ початкової сукупності об'єктів на класи, що відрізняються за якісними ознаками, за допомогою *будь-якого формального методу*.

➤ **Індексний метод** – використовує показники регіональної комплексності, спеціалізації та їхньої ефективності. Досягнення комплексності в господарському розвитку регіонів є необхідною умовою підвищення їх ефективності та зростання рівня життя населення.

➤ **Геопросторова парадигма** – один з сучасних методів у дослідженні розміщенні і розвитку продуктивних сил та в, практично, усіх регіональних дослідженнях. В основі просторової парадигми (**наукова парадигма чи парадигма науки – головні елементи знання, своєрідна система відліку в рамках якої мають місце конкретні явища і процеси**) лежить географічний метод дослідження. На думку науковців цей метод є специфічним і формується як „триєдиний” підхід у дослідженні що зумовлює дотримання територіальності комплексності конкретності. [9]

➤ **Моделювання** – це загальнонауковий метод який використовується в процесі проведення дослідження розвитку і розміщення продуктивних сил. Застосування цього методу дає змогу вивчати об'єкт не безпосередньо, а за допомогою посередника – ідеальної (мисленої), матеріальної (предметної) моделі, чи особливої форми ідеально-матеріальної моделі, якою може бути, наприклад, карта. [9]

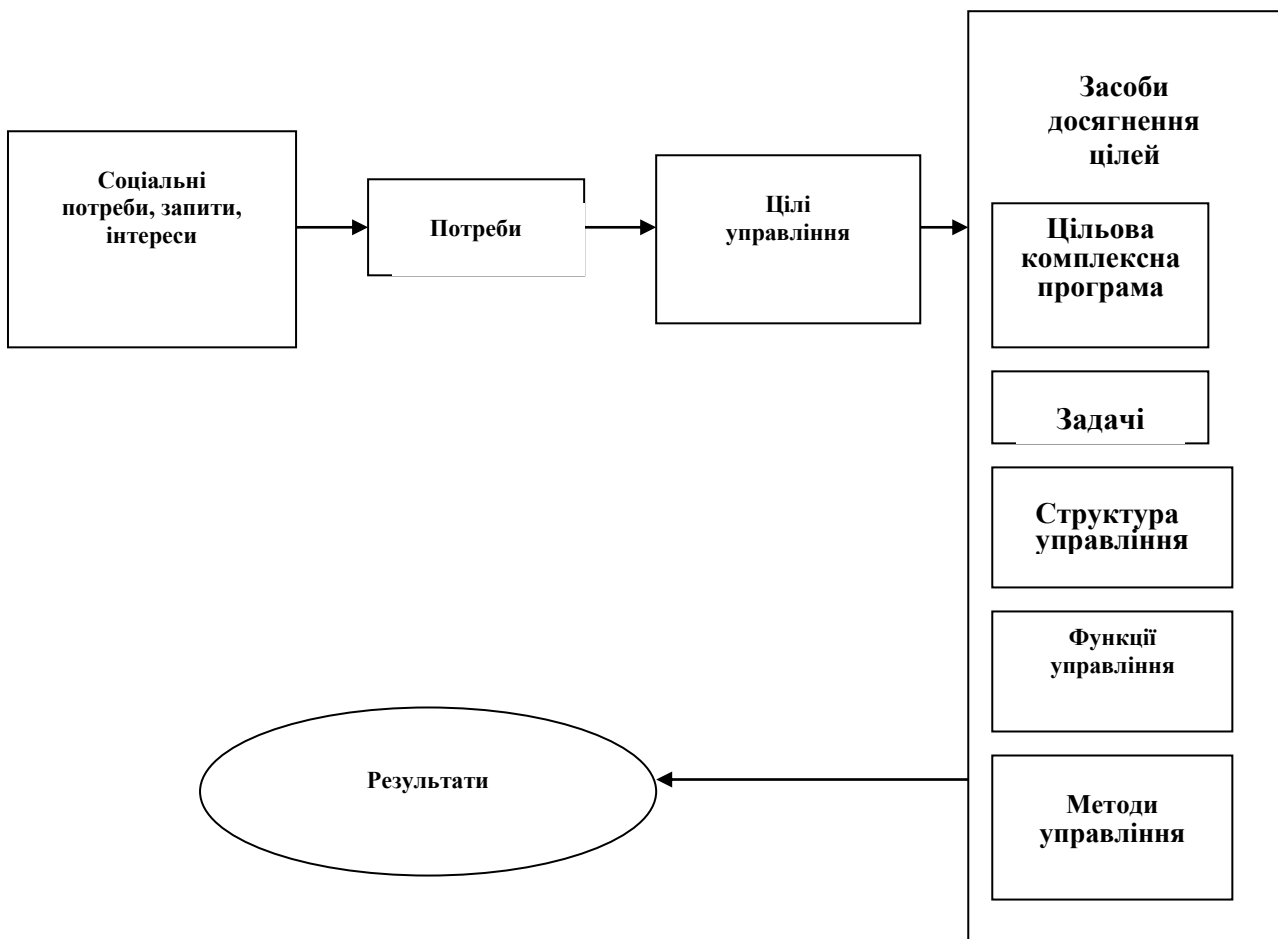

Рис. 1. Схема механізму формування і здійснення програмно-цільового управління

Питання 4. Теорії „регіональної економіки”

Наука „Регіональна економіка” відносно молода. Одним із перших теоретиків регіоналістів вважається Й. Тюнен (1783 – 1850), який виходячи із дослідження „Ізольована держава в її відношенні до сільського господарства і національної економіки”, запропонував територіально-економічні межі регіону визначати радіусом ринку. [4]

А. Теорія центральних місць. Згідно з цією теорією у формуванні регіональної економіки переважну роль відіграють центри (міста) зосередження економічної діяльності. Авторами теорії «центральных місць» є німецькі вчені В. Кристаллер (1933) і А. Льюш (1944), які запропонували розглядати дану теорію як певну організовану мережу ринкових зон, у центрі яких повинно знаходитись місто. Пропозиція P_p та попит P_o товарів і послуг на ринку згідно з цією теорією змінюються в залежності від відстані до міста-центру R і в загальному вигляді можуть бути представлені графіком (рис. 2).

Теорія Кристаллера мала найбільший вплив на розвиток сучасних концепцій раціональної організації сфери послуг, розміщення населення у сільських місцевостях. Теорію центральних місць (ЦМ) науковець виклав у роботі „Центральні місця південної Німеччини” [3].

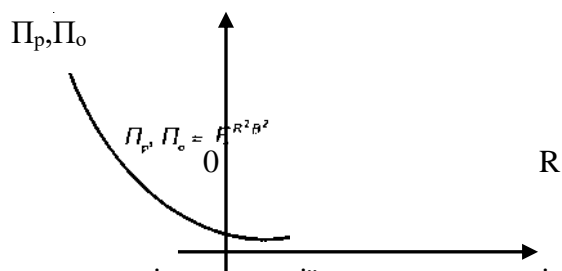

Рис.2. Графік залежності пропозиції та попиту товарів і послуг від відстані до міста-центру

У своїй головній праці „Просторова організація господарства” (1940 р.) А Льюш модифікував ідеї Вальтера Кристаллера і створив модель просторової організації господарства. Значення теорії А. Льюша в тому, що в його працях розглядається як основна складова просторова економіка, що пов’язано з економічним районуванням, зовнішньою торгівлею та іншими факторами, а розвиток промисловості – з проблемами розвитку інших галузей господарства. Найбільшим його досягненням вважається розроблення принципів основ концепції просторової рівноваги.

У реальній дійсності такі кола навколо центрів економічної діяльності майже не спостерігаються, а тому цю теорію можна розглядати як ідеальну.[4]

Б. Теорія економічних центрів була запропонована нідерландськими вченими Я. Тінбергом (1961) і Х. Босом (1976) і є розвитком теорії центральних місць. Зміст її полягає в тому, що економічні центри (міста) формуються і розвиваються під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів і поєднуються з широким використанням методів оптимального розвитку торгових зон, центром яких є економічні центри.

В. Теорія економічної взаємодії територіальних формувань. Вперше, вона була запропонована американськими вченими Д. Рейлі (1929) та У. Іклі (1954). Схема цієї взаємодії має такий вигляд:

$$O_{Ei} \xrightarrow{K_{ij}} O_{Ej} \quad (1.)$$

Взаємодія економічних потенціалів виражається такою формулою:

$$P_{ij} = \frac{E_i E_j}{R_{ij}} K, \quad (2)$$

де P_{ij} – рівень взаємодії економічного потенціалу i -ої і j -ої категорій;

$E_i E_j$ – економічний потенціал, відповідно i -ої і j -ої територій;

R_{ij} – відстань між i -ої і j -ою територіями;

K – постійні коефіцієнти, які визначаються емпіричними розрахунками.

Наведена формула є аналогом відомого з фізики закону тяжіння двох мас. Фактично взаємодія економіки відбувається за більш складними схемами. Одна із таких схем запропонована американським вченим Дж. Віллісом (1967). Відповідно до цієї схеми, яка названа «теорією дифузій», передбачається взаємодія економічних потенціалів відповідних територій шляхом взаємопроникнення економічних об'єктів цих територій.

Г. Теорія „витрати-випуск” запропонована американським вченим В. Леонтьєвим (1924). Вона передбачає економічну взаємодію регіонів як набір певних галузей економіки, що характеризуються обсягом випуску цієї продукції галузями економіки інших територій. Відповідно до цієї пропозиції Леонтьєва, економічна взаємодія регіонів може бути описана моделлю міжгалузевого міжрегіонального балансу. Основою цього балансу є визначення коефіцієнтів взаємодії або коефіцієнтів витрат:

$$A_{ij}^{ve} = \frac{O_{ij}^{ve}}{O_j^e} \quad (3)$$

де A_{ij}^{ve} – коефіцієнт впливу v -ої галузі економіки i -го регіону на e -ту галузь економіки j -ої території;

O_{ij}^{ve} – обсяг продукції, відправлений з i -го регіону v -ою галуззю в j -ий регіон в e -ту галузь;

O_j^e – загальний обсяг випуску продукту e -ою галуззю j -го регіону.

Однак, слід підкреслити, що викладені теорії і концепції не сприймалися владними структурами колишньої командно-адміністративної системи, оскільки, як відомо, регіональні, як і національні інтереси в даний період ігнорувалися, були заблоковані.

В межах колишнього СРСР серед теоретико-методологічних засад регіоналістики основне місце займала Концепція комплексного економічного розвитку регіонів, основними принципами функціонування якої були:

- збалансованість виробничих потужностей з ресурсним забезпеченням регіону;
- пропорційність економічного росту структурних елементів регіону;
- забезпечення ефективності виробничого комплексу регіону і, зокрема, оптимізація (мінімізація) сукупних витрат;
- комплексна переробка місцевих ресурсів;
- поглиблення економічних зв'язків між суб'єктами господарювання даної території.

На жаль, сформульовані принципи так званого комплексного розвитку колишнього Радянського Союзу, не втілювалися в практику господарювання. У суспільстві в ті часи домінувала, як правило, політика над економікою. Соціальна справедливість нехтувалася в наслідок фактичної глибокої нерівності між трудящими і номенклатурою, а також зрівняльним розподілом доходів між трудящими. Народ існував за умов ізоляції від зовнішнього світу, на нього чинився потужний тиск за допомогою ідеологічного фундаменталізму та силових органів. Відбувалася примусова підміна багатьох рішень суб'єктів на регіональному рівні єдиним центральним органом на макрорівні – СРСР.

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку ситуація змінилася. В його основу покладається пропорційний розвиток взаємопов'язаних галузей або видів діяльності

на даній території. Це особливо важливо при здійсненні структурних змін в економіці регіону, які повинні відбуватися на етапі переходу до ринкових відносин.

Питання 5. Об'єкт і предмет дослідження дисципліни

Кожна наука має предмет і об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження як правило називають незалежні від людини матеріальні предмети, явища або категорії об'єктивної дійсності, які входять у сферу людської діяльності та освоюються об'єктом пізнавально і практично.

Об'єктом дослідження регіональної економіки є регіон як територіальна економічна система, що вивчає економічні та соціальні явища, фактори і процеси, які обумовлюють формування й розвиток економіки регіону. Об'єктами регіональної економіки виступають регіони різного масштабу – федеральна земля, автономна республіка, провінція, область, район, населений пункт. [4]

В якості об'єкта пізнання дисципліни виступають передусім процеси, що здійснюються в економіці регіону в цілому, так і окремих галузях господарства – промисловості, сільському, лісовому і водному господарствах, будівництві, транспорті, інфраструктурі, сфері послуг, просторовій організації виробництва, територіальних суспільних системах, сфері розселення населення, селах і містах. Об'єктом дослідження дисципліни є також територіально-економічні пропорції, регіональна пропорційність під якою можна розуміти як стан динамічності рівноваги між компонентами економічної геосистеми. Просторові соціальні та економічні пропорції повинні характеризувати таку динамічну рівновагу між соціально-економічними й природними елементами даного регіону, яка виключає виникнення диспропорцій.

Суб'єкт (від лат. subjectus – той, що лежить унизу, що перебуває в основі) – носій предметно-практичної діяльності й пізнання (індивід або соціальна група), джерело активності, спрямованої на об'єкт. В регіональній економіці ними є ***органи управління регіону (регіональні органи державної влади й місцевого самоврядування), у ролі яких виступають як колективні інститути (парламенти, місцеві ради, адміністрації тощо), так і індивідуальні представники державної й регіональної влади (президенти, прем'єр-міністри, губернатори, мери та ін.).*** У деяких випадках суб'єктами регіональної економіки можуть виступати також окремі ***установи, організації й підприємства, що суттєво впливають на економічний розвиток регіону.***

Суб'єктами регіональної економіки, зокрема господарювання, є різні юридичні особи (організації, підприємства), а також фізичні особи, окремо взята людина.

Будь-який напрям економічної науки, як правило, має чітко окреслений предмет дослідження (кут зору дослідження об'єкта науки). ***Предмет дослідження*** – це ті аспекти властивості і відносини, які вивчає наука або дисципліна. Будь-яка дисципліна, як відомо, може успішно розвиватися тільки за умови, коли визначено її предмет, мета і завдання. Без визначення предмета і принципових завдань такої наукової дисципліни, як регіональна економіка, остання в сучасних умовах реформування економіки, не матиме практичної значимості.

В цілому предмет регіональної економіки – економічний розвиток регіонів, котрий відбивається в низці соціально-економічних показників, які характеризують територіальну організацію економічних процесів у даному регіоні, соціально-економічну ефективність та кінцеві фінансові результати діяльності підприємств і організацій, що знаходяться в регіоні.

Безпосереднім предметом дослідження регіональної економіки виступає сукупність економічних, соціальних факторів та явищ, що обумовлюють формування й розвиток продуктивних сил і соціальних процесів у межах конкретних регіонів.

Але виходячи із окреслення основної мети (місії) регіональної економіки – є забезпечення високого рівня життя населення відповідного регіону, можна дати таке визначення предмета регіональної економіки в інтерпретації А. Г. Мазура :

1. Вивчення соціально-економічного розвитку регіональних систем у відповідності з законами розширеного відтворення: відтворювальний аспект є новим у дослідженні соціально-економічних процесів регіонів.

2. Розгляд економіки регіонів через систему взаємодіючих суб'єктів – підприємств і організацій різних форм власності, між якими існують матеріальні, фінансові та інформаційні зв'язки.
3. Дослідження закономірностей, принципів, усіх елементів продуктивних сил і соціальної інфраструктури.
4. Аналіз, прогнозування і обґрунтування напрямків розміщення продуктивних сил з урахуванням загальної стратегії соціально-економічного розвитку і економічних вимог.
5. Вивчення економіки регіонів і міжрегіональних економічних зв'язків, а також територіальної організації господарства.
6. Визначення і дослідження регіональних пропорцій (співвідношень) різних видів економічної діяльності.
7. Дослідження регіонального відтворювального процесу через фази виробництва, розподілу, обміну і споживання.
8. Визначення зміни відносин власності, структури управління, сфер господарських взаємовідносин, системи вертикальних і горизонтальних зв'язків через які трансформуються економічні інтереси суб'єктів регіональної економіки.
9. Визначення і дослідження територіальної структури господарства регіону.
10. Оцінка ефективності функціонування суб'єктів господарювання по даній території та визначення шляхів її підвищення.
11. Обґрунтування методів та організаційних засобів дослідження регіональної економіки. [4]

Поділяючи принципові підходи даного визначення предмета дослідження регіональної економіки, звернемо увагу на формулювання його в інтерпретації С. І. Дорогунцова, Я. Б. Олійника і А. В. Степаненка, яке, на наш погляд, є більш узагальненим і обґрунтованим, оскільки взаємопов'язується з необхідністю забезпечення високого рівня і якості життя населення відповідного регіону. Основними складовими даного визначення є:

- у галузі виробництва – виробництво продукції і послуг за регіональними програмами для внутрішнього й зовнішнього ринків, виробництво суспільних товарів (авіалінії, залізничні й автомобільні шляхи, очисні установки, зелені насадження і т. д.), надання суспільних послуг (туризм, освіта, медицина, житло, культурні заходи і т. п.);
- у галузі ціноутворення – регулювання цін і тарифів, розробка різноманітних пільг і штрафних санкцій, визначення податкової політики;
- у галузі розподілу – формування регіональних каналів розподілу товарів і послуг;
- у галузі обміну – стимулювання реалізації товарів і послуг, сервісне обслуговування, організація реклами, формування системи суспільної інформації, регіональних систем телекомунікацій, інформаційних банків даних та інше;
- у галузі споживання – забезпечення раціонального рівня споживання.

Регіональна економіка, як визначають автори даного визначення включає комплекс напрямів пізнання предмета, які розкривають у цілому не лише конкретні прояви, але й наукові основи (теорію й методи) розвитку економіки регіону, а саме вивчення:

- загальних закономірностей і територіальних умов відтворення економіки регіону;
- умов, особливостей і ефективності комплексного розвитку територіального господарства;
- розвиток і функціонування економіки регіону в системі єдиного економічного простору держави;
- зовнішніх економічних зв'язків у територіальному вимірі, та зовнішнє середовище системи регіональної економіки;
- економічного потенціалу регіону, його конкурентоспроможності, інвестиційної та інноваційної привабливості;
- регіональні ринки ресурсів, товарів і послуг, маркетинг регіону;
- управління регіоном у системі ринкових відносин;
- фінансовий механізм і стратегію розвитку регіону.

До предмета регіональної економіки необхідно також віднести вивчення регіональних аспектів економічного життя, включаючи регіональні аспекти економіки виробництва, інвестиційного процесу, трудової діяльності, рівня (якості) життя, фінансів. Це означає, що предмет регіональної економіки „охоплює” багато інших галузей економіки і, навпаки, практично всі інші галузі економіки мають справу із проблемами регіональної економіки.

Предметом дослідження дисципліни є економічні проблеми просторової організації суспільства, територіальні економічні системи. Вона вивчає територіальний поділ праці, регіональну політику, територіальну організацію виробництва, геополітику і геостратегію регіонів, просторові соціально-економічні пропорції, територіально-виробничі зв'язки, територіально виробничі-комплекси, інфраструктури мережі, а також мережі й системи розселення та інші аспекти просторового розвитку економіки.

Підсумовуючи сказане, відзначимо, що предмет регіональної економіки у широкому значенні є складним, багатограним фактором, основними складовими частинами якого є:

- економіка окремого регіону;
- економічні зв'язки між регіонами країни і окремими державами;
- розміщення продуктивних сил;
- соціальна сфера і регіональні аспекти життя населення і побуту;
- природно-ресурсні фактори і охорона навколишнього середовища. {4}

Питання 6. Місце курсу в системі економічних дисциплін

Регіональна економіка – це комплексна економічна дисципліна, яка базується на результатах інших економічних наук. Це одна з важливих галузей науки без знання якої регіональний розвиток економіки унеможлиблюється. Місце курсу в системі економічних наук, виходячи з оцінки сучасного розвитку економічної теорії і регіоналістики, визначається схемою (рис.3.)

Економічна теорія – наука, що вивчає різні системи людських і виробничих відносин у процесі виробництва матеріальних благ і їх розподілу. Дане поняття прийшло на зміну терміну „політична економія”, засновником якого на початку 17ст (1615р.) був Антуан Мокретьєм. Поняття „політична економія” увійшло у вжиток досить широко. Прикметник „політична” означає, що мова йде про закони функціонування державного господарства. Слово „економія” – це наука про закони домашнього господарства. [4]

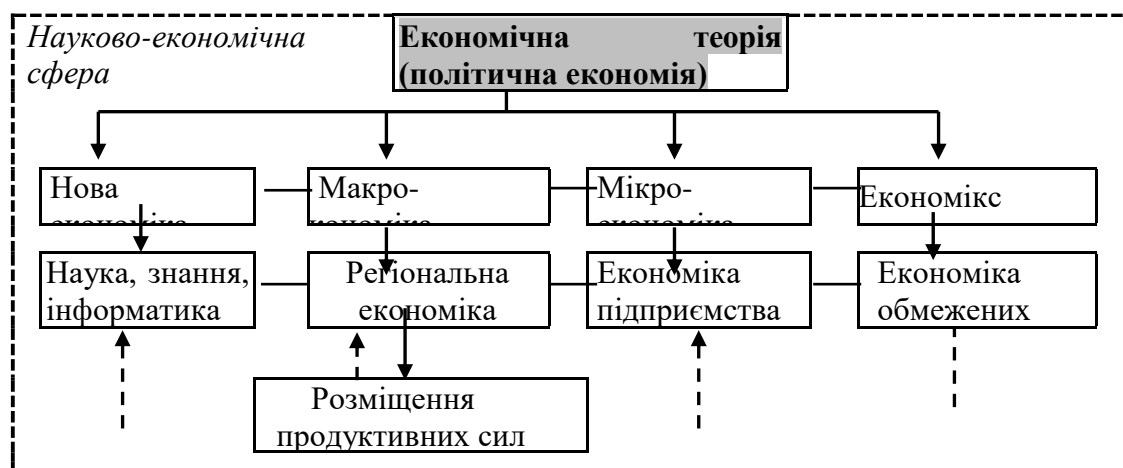

Рис.3. Регіональна економіка в системі економічних наук

Вираз „політична економія” – наука про закони державного господарства. За виразом Г. Гегеля – „політична економія” – це філософія раціонального господарювання, тобто господарювання в масштабах держави, народного господарства в цілому.

К. Маркс і Ф. Енгельс також користувалися терміном „політична економія”. В їх розумінні – це наука, що вивчає економічні закони суспільного виробництва, розподілу товарів і послуг. Поняття „політична економія” існувало і за часів радянського суспільства.

Отже, терміни „політична економія” і „економічна теорія» вважаються тотожними. Тому заміна першого терміну другим є поспішним, не достатньо необґрунтованим. Вживання виразу «політична економія» вірогідно пояснюється тим, що в період соціалізму економіка була підпорядкована ідеологічним догмам і політичному централізованому впливу. Відновлення пріоритету економіки над політикою, на думку деяких економістів, не дає достатніх підстав для відмови від традиційної назви навчальної дисципліни „політична економія”.

Нова економіка (інноваційна неоекономіка) – складова економічної теорії. Даний термін з’явився в США в 90-роки XX ст. і пов’язувався з процесами комерціалізації Інтернету.

Нова економіка – це економіка знання, науки, інформатики, інтернетизації. Вона відіграє вирішальну роль в соціально-економічному розвитку окремих передових в економічному розвитку держав. Це економіка не виробництва продукції у традиційному розумінні, а виробництва «знань», що забезпечує „виробництво інтелекту” галузей національної економіки.

Зараз, наприклад, такі країни, як Норвегія, Канада, Німеччина, Ірландія та Австрія переорієнтували свою економіку на виробництво і використання сучасних знань, що на 50% забезпечують зростання національного багатства. Найбільшу кількість зростання знань – науково-технічного потенціалу демонструють США, загальні витрати на НДДКР складають в середньому 220 – 225 млрд. доларів на рік. За рівнем ж інтернетизації, перше місце у світі на сьогодні займають Ісландія (45%), Швеція (40%), Норвегія (36%), США (21%). В нашій країні інноваційна економіка, можна сказати тільки започатковується, хоча виділення коштів на науку має тенденцію до скорочення, зокрема, порівняно з 1990 р. вони зменшилися з 3,5% від ВВП до 0,35 – 0,45% в 2000 р., а загальна кількість кадрів за цей період зменшилася з 450 до 199 тис. чоловік і складає 44% від рівня 1990 р. При цьому в Україні у 1998 р. порівняно з 1990 роком кількість висококваліфікованих спеціалістів, що виконували науково-технічні роботи, зменшилися з 313,1 до 134,4 тисяч, тобто в 2,32 рази, але спостерігається деяке збільшення кількісних організацій, що займаються інноваційною діяльністю, зокрема, у 2000 р. таких організацій нараховувалося 1518, проти 1453 у 1996 р.

До основних факторів, що стримують інноваційну активність за визначенням Держкомстату України є: відсутність коштів у замовника продукції, високі кредитні ставки банків, відсутність власних коштів, недосконалість законодавчої бази.

На Україні при проведенні адміністративної реформи обов’язково необхідно враховувати фактор необхідності формування – нової економіки, тобто реформа системи освіти має бути спрямована на індустрію знань, економіку знань, що забезпечуватиме „виробництво інтелекту” галузей національної економіки.

Особливість знання і інформації полягає в тому, що навіть будучи проданими, вони залишаються у свого виробника. Інформація і знання – основні фактори постіндустріального виробництва.

Макроекономіка – це підсистема (складова) економічної теорії, яка вивчає великомасштабні економічні явища, такі, як виробництво валового національного продукту та національного доходу, інфляцію, безробіття, економічне зростання, державні доходи, видатки, грошовий обіг. Крім того, **основними завданнями цієї науки** насамперед є економічна політика: реформування економіки (перебудова, трансформація, реструктуризація тощо); бюджетна політика, грошово-фінансова система; податкова (фіскальна) політика; економічна безпека; напрямки економічного розвитку. Макроекономіка по суті є основою дисципліни „Регіональна економіка”, що є предметом нашого дослідження.

Мікроекономіка – частина економічної теорії і тісно пов’язана з макроекономікою і регіональною економікою. Теоретико-методологічною основою даної науки є – вивчення виробничих відносин на рівні окремих суб’єктів господарювання – фірм, підприємств, домогосподарства тощо. Крім того її завданням є аналіз виробництва утворення ринків у різних галузях та оцінка їх взаємодії. Мікроекономіка, на кінець є базовою підставою

економічного розвитку підприємства (фірми тощо) як основи виробництва матеріальних благ і надання послуг та оцінки ефективності виробництва.

Регіональна економіка – це дисципліна, яка досліджує сукупність економічних і соціальних факторів і явищ, що обумовлюють формування й розвиток продуктивних сил і соціальних процесів у межах конкретних регіонів.

Пріоритетними напрямками дисципліни є дослідження продуктивних сил і розробки конкретних питань, пов'язаних з регіональним соціально-економічним розвитком, а також дослідження процесів відтворення економічного потенціалу та формування організаційно-економічного механізму регіонального зростання. Регіональна економіка, крім того, набуває своїх власних напрямків дослідження, які не перетинаються з іншими дисциплінами.

Регіональна економіка, як наука виходить із розуміння процесу економічного відтворення, що охоплює всі фази розвитку, які послідовно змінюють одна одну: виробництво, розподіл, обмін і споживання. У цьому випадку ринок є зв'язуючою ланкою, що забезпечує ефективне функціонування виробництва продукції і споживання в конкретному регіоні, а також тісноту його зв'язків з іншими регіонами країни і зарубіжними державами.

Теоретичним фундаментом регіональної економіки виступає перш за все економічна теорія (політична економія), яка вивчає різні системи виробничих відносин. Основоположні засади економічної теорії використовуються в якості передумови регулювання і управління регіонами, які здійснюються за схемою: безпосереднє спостереження (вивчення реальної дійсності); абстрактне мислення (формування абстракцій як наукових узагальнень); практична діяльність (перевірка гіпотез, ідей); результат діяльності (оцінка результату); висновки і узагальнення.

Поряд з цим в процесі управління регіонами використовується сукупність специфічних прийомів і методів, які слід розглядати як методологію даної науки, логіку її наукового пізнання. Тому правомірно говорити про методологію регіональної економіки, яка не виходить за межі традиційної теоретичної економіки, але також вивчає соціальні та інституціональні процеси, за допомогою яких економічні еліти впливають на розподіл дефіцитних ресурсів у регіональних інтересах або ж в інтересах широких прошарків населення. Отже, регіональна економіка займається взаємопов'язаними проблемами регіональної економіки і політики, приділяючи особливу увагу ролі політичним аспектам у прийнятті економічних рішень на регіональному рівні.

Розміщення продуктивних сил – це наука, яка вивчає просторові аспекти розвитку суспільного виробництва, закономірності, особливості й ефективність просторового розміщення і розвитку продуктивних сил, соціально-економічного розвитку регіонів і територіальної організації господарства. Термін „розміщення продуктивних сил” може вживатися у кількох значеннях: як конкретний (фіскальний) стан розподілу на території народногосподарських об'єктів і населення; як форма організації продуктивних сил; як процес зрушень у розміщенні продуктивних сил на певній території; як один із напрямків економічної політики держави.

Розміщення продуктивних сил – це територіальний розподіл факторів виробництва (працівників, засобів і предметів, використовуваних трудових ресурсів, інформаційних масивів), що забезпечують в процесі економічної діяльності перетворення речовини природи у відповідності з потребами людей, створення матеріальних і духовних багатств.

За змістом наука про розміщення продуктивних сил близька до економічної географії – у них один і той самий об'єкт вивчення. А проте вони не тотожні. Якщо економічна географія вивчає переважно стан продуктивних сил на якийсь конкретний момент, і їх просторове зосередження, то для розміщення продуктивних сил важливішим є економічний результат територіальної організації продуктивних сил, ефективність розміщення виробництва.

Сучасна західна економічна теорія визначила ще одну складову даної науки, що базується на теорії рідкості і вибору. Ця складова „економічної теорії” одержала назву „економікс”. Західними вченими сформульовано поняття даної складової економічної теорії.

Економікс – це суспільна наука, яка вивчає вибір чи систему виборів, яку люди мають здійснити, використовуючи рідкісні ресурси для задоволення своїх бажань, потреб.

У центрі уваги зазначеної науки – категорія „рідкісність”. Її тлумачення, розкриття займає чи не головне місце в „економікс”. Ця наука широко використовується як при макроекономічному, так і мікроекономічному аналізі. Рідкісність – це така ситуація, коли чогось не вистачає на всіх. Наука „економікс” в перспективі, враховуючи катастрофічне зростання рівня дефіцитності (обмеженості) ресурсів, на наш погляд, займе чільне місце в системі економічних наук.

Питання 7. Проблеми (завдання) регіональної економіки

Перехід економіки України від адміністративно-командної системи до ринкової економіки можна вважати визначним явищем за своїми масштабами і значенням. Він вимагає невідкладного і ефективного розв’язання широкого спектра теоретичних і практичних завдань розвитку продуктивних сил регіону в нових формах господарювання. Складність вказаної проблеми пояснюється, насамперед, тим, що вона розв’язується в неординарному для науки і практики середовищі, у соціально-економічній системі, успадкованій від тоталітаризму з усіма його атрибутами, в умовах становлення і розкріпачення сфери товарно-грошових відносин, необхідності впровадження ринково-вартісних важелів і подолання економічної кризи.

За таких обставин головним завданням економічної науки є пошук ефективних форм і методів розв’язання суспільних суперечностей, що склалися у сфері виробництва і суспільній сфері на основі використання світового досвіду, розробки ефективних механізмів регулювання виробничих і трудових відносин, адаптованих до ринкових умов господарювання. **Метод** – спосіб досягнення будь-якої мети вирішення конкретного завдання, сукупність прийомів або операцій практичного чи теоретичного освоєння (пізнання) дійсності. **Методика** – це сукупність спеціально підібраних методів з метою практичного чи теоретичного пізнання дійсності. Свідоме застосування науково обґрунтованих методів в рамках певної методології є істотною умовою отримання нових знань.

Вирішення проблеми зумовлює необхідність звернутися до теорії функціонування і розвитку регіональних систем. Знання теорії розвитку регіональної економіки дає можливість більш ґрунтовно підійти до визначення регіону як цілісної відтворювальної системи, визначити зв’язки і залежності між різними її елементами, відкриває шлях до створення ефективної системи управління.

Різні рівні соціально-економічного розвитку і життя населення, неоднакове інфраструктурне і природно-ресурсне забезпечення та просторові відмінності практично властиві всім регіонам країни. Ця незбалансованість постійно має місце із-за неспівпадання економічних і соціальних стратегічних і тактичних цільових установок розвитку, характеру регіональної економічної політики. Цільові установки визначають концепцію розвитку економіки регіону, спонукають до ділової активності суб’єктів господарювання.

В структурі регіональної економіки цілі виконують ряд важливих функцій.

По-перше, цілі відображають економічну структуру регіону, основні напрямки розвитку.

По-друге, цілі знижують невизначеність поточної діяльності організаційних структур регіону, допомагають пристосуватися до навколишнього середовища, сконцентруватися на досягнення бажаних результатів.

По-третє, цілі складають основу критеріїв для виділення проблем, прийняття рішень, контролю і оцінки результатів господарської діяльності, спрямованої на реалізацію поставлених рішень.

По-четверте, цілі, особливо значні (місія), незалежно від того, реальні вони чи ілюзорні, згуртовують людей, добровільно спонукають їх для виконання поставлених завдань.

Загальними цільовими установками регіональної економіки, виходячи із сучасного соціально-економічного стану економіки регіонів та економічної політики держави, **слід вважати**:

- зміцнення економічного простору країни, забезпечення цілісності її території, економічних, соціальних, організаційних та правових інституцій;
- забезпечення комплексного і збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів на основі раціонального використання ресурсів;
- пріоритетний розвиток регіонів, які мають важливе стратегічне значення для України;
- оптимальне використання природно-ресурсного потенціалу з урахуванням екологічної ситуації.

Завдання регіональної економіки, як наукового напрямку, полягають у вивченні:

- загальних закономірностей і територіальних умов відтворення економіки регіону;
- умов, особливостей і ефективності комплексного розвитку територіального господарства;
- розвитку і функціонування економіки регіону в системі єдиного економічного простору держави;
- зовнішніх економічних зв'язків у територіальному вимірі і зовнішнього середовища системи регіональної економіки;
- економічного потенціалу регіону, його конкурентоспроможності, інвестиційної й інноваційної привабливості;
- регіональних ринків ресурсів, товарів і послуг, маркетингу регіону;
- управління регіону в системі ринкових відносин, фінансового механізму і стратегії регіону. [4]

Загальний висновок за темою лекції

1. Під регіональною економікою, з позицій сучасних підходів до цього визначення, розуміють галузь наукових знань про економіку регіонів, закономірності економічного розвитку і функціонування суб'єктів господарювання на конкретній території.

2. Істотний внесок до них здійснили економісти І. Тюнен, Т. Паландер, У. Айзард (Ізард), Г. Мюрдаль, Г. Балдершейм, К. Сталберг, П. Крутман, Д. Паєлінк тощо. Серед вітчизняних економістів і географів слід згадати А. П. Голікова, Б. М. Данилишина, М. І. Долішнього, С. І. Дорогунцова, С. І. Іщука, Я. Б. Олійника, М. Д. Пістуна, В. А. Поповкіна, Д. М. Стеценка, О. І. Шаблія, Л. Т. Шевчук.

3. Регіон представляє собою єдність природного, матеріального (створеного людиною) та соціального середовища.

4. Поняття „регіональна економіка” може розглядатися у двох сенсах – як науковий напрямок і як територіальний підрозділ національного господарства.

5. Як територіальний підрозділ господарської діяльності **регіональна економіка** - структурна складова національної економіки, що функціонує в межах певної території (регіону)

6. Як науковий напрямок, згідно з існуючими визначеннями, регіональна економіка є галуззю знань на межі економіки та суспільної географії, що вивчає закономірності й особливості розміщення продуктивних сил, формування ареалів збуту продукції, регіонального економічного розвитку

7. Під регіональною економікою слід розуміти цілісну систему закономірностей, зв'язків і пропорцій здійснення відтворювальних процесів суб'єктами господарської діяльності різних форм власності на адміністративне окресленій території

8. **Методологічною першоосновою науки** „регіональна економіка” виступають матеріалістична діалектика, відповідні економічні категорії та закони.

9. **Закони завжди об'єктивні**, тобто відображають об'єктивну реальність. Конкретно на розвиток науки „регіональна економіка.”

10. **Метод** – спосіб досягнення будь-якої мети вирішення конкретного завдання, сукупність прийомів або операцій практичного чи теоретичного освоєння (пізнання) дійсності. **Методика** – це сукупність спеціально підібраних методів з метою практичного чи теоретичного пізнання дійсності. Свідоме застосування науково обґрунтованих методів в рамках певної методології є істотною умовою отримання нових знань.

11. Об'єктом дослідження регіональної економіки є регіон як територіальна економічна система, що вивчає економічні та соціальні явища, фактори і процеси, які обумовлюють формування й розвиток економіки регіону.

12. В цілому предмет регіональної економіки – економічний розвиток регіонів, котрий відбивається в низці соціально-економічних показників, які характеризують територіальну організацію економічних процесів у даному регіоні, соціально-економічну ефективність та кінцеві фінансові результати діяльності підприємств і організацій, що знаходяться в регіоні.

13. Регіональна економіка – це комплексна економічна дисципліна, яка базується на результатах інших економічних наук. Це одна з важливих галузей науки без знання якої регіональний розвиток економіки унеможливується.

14. Головним завданням економічної науки є пошук ефективних форм і методів розв'язання суспільних суперечностей, що склалися у сфері виробництва і суспільній сфері на основі використання світового досвіду, розробки ефективних механізмів регулювання виробничих і трудових відносин, адаптованих до ринкових умов господарювання.

Питання і завдання студентам

1. Дайте визначення у класичному розумінні сутності „регіональна економіка”?
2. Сформулюйте характерні ознаки функціонування регіональної економіки?
3. У яких двох сенсах вживається термін „регіональна економіка”?
4. Дайте визначення терміну „регіон”.
5. Які ви знаєте закони регіональної економіки?
6. Які ви знаєте принципи регіональної економіки?
7. Перечисліть методи дослідження регіональної економіки
8. Які Вам відомі дослідники теорії „регіональна економіка” американської, європейської і вітчизняної школи?
9. Які Вам відомі теорії розвитку регіональної економіки?
10. Хто є автором теорії „витрати-випуск”? Що представляє собою дана теорія стосовно до регіонального устрою?
11. Сформулюйте об'єкт і предмет регіональної економіки?
12. Визначить місце навчальної дисципліни в системі економічних дисциплін?
13. Які відмінності між поняттями „економічна теорія” і „політична економія”.
14. Що представляє собою поняття „нова економіка” і поняття „економіко”?
15. Визначить поняття „макроекономіка” і „мікроекономіка”. Які відмінності між цими поняттями?
16. Сформулюйте завдання регіональної економіки.

Укладач: Пак Н.Т. доцент кафедри економіки та менеджменту
к. е.н., доцент

Конспект лекції № 2

Тема №2. Закономірності, принципи і фактори розміщення продуктивних сил та формування економіки регіонів

Міжпредметні зв'язки Вивчення дисципліни передбачає попереднє опанування знаннями та вміннями з навчальних дисциплін «Політична економіка», «Математика для економістів», «Вступ до фаху» тощо, і є необхідною для сприйняття подальших навчальних дисциплін «Мікроекономіка», «Макроекономіка», «Економічна безпека» та передусє вивченню навчальних дисциплін: «Митне регулювання», «Національна економіка», «Інвестування», «Фінансова політика України»:

Мета лекції : ознайомлення зі змістовністю понять „продуктивні сили”, „розміщення продуктивних сил”, правомірність використання терміну „продуктивні сили” в сучасних умовах, наповнення цього поняття новим змістом, використання терміну „розміщення продуктивних сил”, ознайомлення з законами, закономірностями і принципами розміщення продуктивних сил.

План лекції.

1. Сутність понять „продуктивні сили” і „розміщення продуктивних сил”.
2. Сутність поняття „фактор” розвитку і розміщення продуктивних сил.
3. Сутність поняття „закон” і поняття „закономірність розміщення”.
4. Принципи розміщення виробництва

Опорні поняття: продуктивні сили, розміщення продуктивних сил, фактор розвитку і розміщення, закон, закономірність розміщення, принципи розміщення виробництва, територіальний поділ праці

Інформаційні джерела:

Законодавчі та нормативні акти: **Конституція України. – К.: Юридична л-ра, 1996**

Основна та допоміжна література:

1. Коротун І.М., Коротун Л.К., Коротун С.І. Розміщення продуктивних сил України. – Рівне: Видавництво УДАВГ, 1997. – 416 с.
2. Розміщення продуктивних сил України: Підручник /Є.П.Качан, М.О.Ковтонюк, М.О.Петрига та ін.; За ред. Є.П. Качана. – К.: Вища школа, 1997. – 375 с.
3. Розміщення продуктивних сил /За ред. Ковалевського В., Михайлюк О. – К.: Либідь, 1996. – 365 с.
4. Шевчук Л.Т. Розміщення продуктивних сил. – Львів: Видавничий центр ЛНУ м.Ів. Франка, 2001. – 150 с.
5. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Навч. посіб. – К.: „Вікар”, 2001. – 520с.
6. Ішук С.І. Розміщення продуктивних сил (Теорія, методи, практика). Вид. 5 -е доп. – К.: Європ. Ун-т, 2002 – 216с.
7. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка Підручник /За ред. В.В. Ковалевського, О.Л. Михайлюк., В.Ф. Семенова. – 7-ме вид., стер. – К.: Знання, 2005. – 350 с.– (Вища освіта ХХІ століття).
8. Долішній М.І., Стадницький Ю.І., Загородній А.Г., Товкан О.Е. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: Навч. посіб. – Львів: НУ „Львівська політехніка”, „Інтелект Захід”, 2003. – 256 с.
9. Клиновий Д.В., Пепа Т.В. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка України / За наук. ред. Л.Г. Чернюк: Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2006. – 728 с.
10. Сазонець І. Л., Джинджоян В.В., Чубар О.О. Розміщення продуктивних сил. – К.: ЦУЛ, 2006. – 320с.
11. Алаев З.Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь. – М.: 1983. – С.155-168.

12. Олійник Я.Б., Запотоцький С.П., Кононенко О.Ю., Мельничук А.Л., Пасько В.Ф. Регіональна економіка: навч. посіб.,(2-е вид. змін. і доп.) – К.: КНТ, 2008. – 444 с.
13. Зінь Е. А. Регіональна економіка: Підручник. – К.: ВД „Професіонал”, 2007. – 528с.
14. Савченко В. Ф. Регіональна економіка: Навчальний посібник / Савченко В.Ф. – К.: Кондор, 2012. – 339 с
- 15.Пак Н. Т. Регіональна економіка: навч. посібн. / Н. Т. Пак. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. – 326 с.

Інтернет-ресурси:

1. Бібліотека – <http://www.library.com.ua/>
2. Сервер Верховної Ради України: <http://www.rada.gov.ua/>
3. Ліга Бізнес Інформ: www.liga.net/
4. Нормативні акти України: [www. nau.kiev.ua/](http://www.nau.kiev.ua/)
5. Українське право: [www. ukr.pravo.com/](http://www.ukr.pravo.com/)

Навчальне обладнання, ТЗН, презентація тощо

ВИКЛАД МАТЕРІАЛУ ЛЕКЦІЇ

Питання 1. Сутність понять „продуктивні сили” і „розміщення продуктивних сил”

Дамо визначення терміну „продуктивні сили”.

Продуктивні сили – це система суб’єктивних (людина) і речових (засоби виробництва) елементів, що виражають активне ставлення людей до природи. У процесі праці освоюються природні ресурси, відтворюються умови існування людей, відбувається соціальний розвиток людини, особливо її господарської діяльності [9]. „Здебільшого, ця діяльність аж ніяк не сприяє збереженню екологічної рівноваги, відтворенню природних умов” – зазначив у свій час В.А. Поповкін [7].

Наше завдання полягає в тому, щоб не тільки дати визначення терміну продуктивні сили, але і роз’яснити новий зміст цього терміну. Термін «продуктивні сили» дістався у спадок цій дисципліні від марксистсько-ленінської теорії яка зараз справедливо критикується.

Згідно з „марксистською теорією”, це поняття має класовий, ідеологічний зміст, зокрема, головною продуктивною силою суспільства є трудящий, робітник. Цим самим ігноруються інші людські елементи і особливо ті, що були пов’язані з інтелектуальною працею.

Новий зміст терміну „продуктивні сили” полягає в тому, що їх слід розглядати **як поєднання місць прикладання праці і людських ресурсів, у результаті чого здійснюється діяльність корисна суспільству, частині суспільства чи людині при умові, що ця діяльність не суперечить суспільним морально-етичним нормам і цінностям** [11]. В такому випадку і праця священика, і робота лікаря, і викладацька діяльність – це праця, а самі вони є продуктивними силами. У ролі мнимо продуктивних сил виступають роз’єднані їх елементи (наприклад, є місця прикладання праці і є люди, які в силу тих чи інших обставин вимушені перебувати в неоплачуваних відпустках тощо, тобто продуктивні сили не функціонують). Проте є види діяльності, які не відповідають суспільним морально-етичним нормам і цінностям – наркобізнес, сутенерство, система рекету, військова діяльність агресивного характеру та інші види діяльності – це деструктивні сили.

Іншими словами, **продуктивні сили – це сукупність людських, матеріальних та інших силових елементів, суттєвою властивістю яких є створююча дія (діяльність). Сили, що беруть участь у створенні засобів і умов існування людини, забезпечують розвиток самої людини та середовища її проживання і є продуктивними** [4].

Слід наголосити, що здійснення будь-якої діяльності вимагає певних взаємовідносин між людьми, які як правило називаються виробничими відносинами. Але вся діяльність є набагато ширшою, ніж просто виробничі відносини тому взаємовідносини між людьми, що виникають у процесі діяльності, потрібно називати діяльнісними відносинами [11].

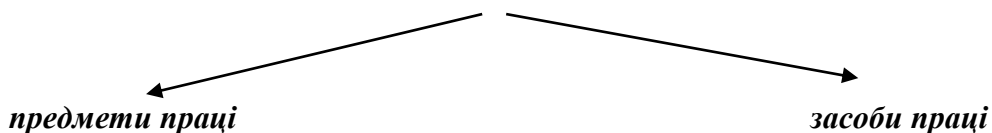
Економічна оцінка дії продуктивної сили не обмежується лише певною участю у створенні товарів чи послуг, які задовольняють потреби людей або суспільства. Тут слід виходити із змісту економічної доцільності діяльності, що полягає у створенні вартості та додаткової вартості (прибутку). У процесі виробництва створюються товари, вартість яких більша, ніж витрати на робочу силу та інші складові на величину додаткової вартості. Кожен елемент продуктивних сил бере участь у створенні доходу. Величина їх продуктивного вкладу у зростання доходу залежить від результативності (плодотворності) дії кожного елемента. Для виробництва дійсним джерелом нової вартості, в тому числі додаткової, є жива праця. Тому для зростання доходу важливо нарощувати вміння, підвищувати кваліфікацію, реалізовувати інші заходи, які позитивно впливають на продуктивну силу людини. Виробництво додаткового продукту складає матеріальну основу суспільства.

Визначивши новий зміст терміну „продуктивні сили” розглянемо склад продуктивних сил, виходячи із визначення даного терміну [9].

Засоби праці – речі за допомогою яких люди впливають на природу і предмети праці для одержання матеріальних благ.

Предмети праці – все те, до чого прикладається людська праця і піддаються обробці для особистого і виробничого споживання (вугілля, ліс, земля). Предмети праці включають природні ресурси – вугілля, руду й сировинні матеріали (сировину), такі як – бавовна, зерно, пластмаси, – тобто матеріали піддані якійсь обробці.

Засоби виробництва

Головним складником продуктивних сил є **людські ресурси**. Робоча сила характеризується кількістю (чисельність працівників) і якістю (статеві-віковий склад, рівень кваліфікації, рівень освіти, традиції та навички). Роль праці як складової частини зростає з розвитком продуктивних сил: підвищуються вимоги до якості трудових ресурсів.

Сполучення праці з предметами й засобами праці утворює процес виробництва, тому **сфера виробництва** також є об'єктом вивчення науки. У даній дисципліні передусім йдеться про матеріальне виробництво (промисловість, сільське господарство, транспорт тощо).

Однією з визначальних рис сучасної економіки виступає урізноманітнення форм організації виробничих процесів, а саме концентрація, комбінування, спеціалізація і кооперування.

Концентрація – це зосередження засобів виробництва, робочої сили та випуску продукції на великих підприємствах.

Комбінування – це територіальне і технологічне об'єднання кількох виробництв у складі одного підприємства. Так, у промисловості, наприклад, склалися три основні види комбінування виробництва – послідовна переробка сировини, використання відходів виробництва, комплексна переробка сировини.

Спеціалізація – це процес суспільного поділу праці при якому виробничі зусилля підприємства зосереджуються на виготовленні певного виду готової продукції, або навіть її складової частини. Так у промисловості сформувалися три основних види спеціалізації: предметна, по детальна, стадійна або **технологічна**.

Кооперування визначає тісноту зв'язків між окремими підприємствами (або навіть цілими галузями), об'єднаними співпрацею спрямовано на виготовлення певного виду готової продукції.

Описані форми організації виробництва разом з суспільним поділом праці стали головними підвалинами комплексування народного господарства.

Науково-технічний прогрес перетворив науку на безпосередню продуктивну силу. Сучасне велике виробництво неможливе без фундаментальних наукових досліджень, без постійних чималих капіталовкладень у розвиток науки. Однак, наука – особливий ресурс: її просторова фіксація ускладнена, хоча, звичайно, можна позначити на карті зосередження науково-дослідних центрів. Вплив науки виявляється у результатах праці, у зміні технології

та організації виробництва, що відбивається й на територіальному аспекті (поява нових виробництв, зміна територіальних виробничих зв'язків, концентрація й деконцентрація виробництва тощо).

Науковець Ішук вважає, що сучасна економічна теорія трактує склад продуктивних сил на розширеній основі, не обмежуючись лише тими компонентами, що діють у виробничій сфері. Відповідно до такого підходу до складу продуктивних сил *відносять предмети і засоби праці; робочу силу; природно-ресурсний потенціал; форми і методи організації праці та виробництва; науковий та соціально-культурний потенціал; інформацію.*

Таким чином, сучасне наукове розуміння змісту поняття продуктивні сили включає перелік певних складових його елементів [4]. До них відносять:

- предмети і знаряддя праці, населення,
- трудові та природні ресурси,
- виробництво і сферу обслуговування,
- галузеві та міжгалузеві комплекси,
- соціальну інфраструктуру,
- територіальні системи господарювання;
- систему суб'єктивних (людина) і речових елементів, які здійснюють „обмін речовин” між людиною та природою в процесі суспільного виробництва.

Цей перелік можна продовжити, але він включатиме ті ж самі елементи з більшою чи меншою їх деталізацією. Основними структурно-компонентними елементами продуктивних сил є людина та засоби виробництва, а також форми суспільної і територіальної їх організації.

Кількісні і якісні ознаки елементів продуктивних сил на конкретній території на визначену дату, характер діяльнісних відносин, а також особливості взаємозв'язків і взаємозалежностей між ними визначають рівень розвитку продуктивних сил в обумовленій системі відліку.

Продуктивні сили функціонують, еволюціонують у певних господарських координатах. Отже, поняття продуктивних сил є невід'ємним від поняття їхнього розміщення у просторі. Це поєднання спричинило виникнення терміна „розміщення продуктивних сил” [11].

Термін „розміщення продуктивних сил” охоплює такі складові, як: розміщення населення і трудових ресурсів, розміщення природних ресурсів, а також виробництва і сфери обслуговування. Особливе місце займають конкретні складові розміщення промисловості, сільського господарства, транспорту і групи галузей соціальної сфери. Наукове обґрунтування розміщення конкретних виробництв, розподілу їх на території має велике значення для зростання продуктивних сил суспільства і підвищення ефективності суспільного виробництва в цілому. Всебічний аналіз певної місцевості, природних, економічних та історичних умов розвитку виробництва в остаточному підсумку дозволяють економити суспільні затрати, підвищувати ефективність праці.

або визначення поняттю „розміщення продуктивних сил”.

Розміщення продуктивних сил – це їхня просторова фіксація з процесом їхнього розвитку в просторі. Терміну „розміщення продуктивних сил» можна дати визначення і як географічний поділ виробництва по території. Даний термін виражає конкретне поняття, а саме – приуроченість господарських об'єктів до тих або інших джерел сировини, палива й енергії, місць концентрації трудових ресурсів і районів споживання готової продукції.

Аналіз сучасної наукової літератури дав змогу простежити змістовність поняття РПС, під яким розуміють [11]:

- **дисципліну** – науку РПС, яка вивчає продуктивні сили крізь призму ефективності їхнього функціонування; зумовлену особливостями місця розташування;
- **процес** – переміщення окремих елементів продуктивних сил із однієї точки простору в іншу;
- **локалізацію в просторі** – точну адресу, прив'язку (розміщення в конкурентному місці) елементів продуктивних сил до конкретного місця в просторі;

- **структурні зрушення** – динамічність стану продуктивних сил у розрізі територіальних утворень (районів, областей);
- **зсуви** – перерозподіл продуктивних сил у просторі за певний період;
- **напрямок розвитку** – сукупність заходів соціально-економічної політики;
- **форму організації продуктивних сил у просторі**.

Дамо визначення терміну розміщення продуктивних сил за Аласвим Е.Б. **„розміщення продуктивних сил” – динамічний стан, що характеризує розподіл продуктивних сил по території відповідно до природних, соціальних і економічних умов окремих районів, і визначається особливостями територіального поділу праці, властивими конкретній соціальній системі”** [1].

Результатом розміщення продуктивних сил є завжди їхні форми.

Отже, **розміщення продуктивних сил** – це наслідок суспільного поділу праці в територіальній формі. Територіальний поділ праці можна уявити як процес виробничої спеціалізації регіонів та посилення міжрегіональної кооперації, обміну спеціалізованою продукцією та послугами. При поділі праці виникає двоєдина система господарства, що характеризується галузевими й територіальними аспектами і формує національний комплекс.

Таким чином, **раціональне розміщення продуктивних сил розглядають як головну складову регіональної економіки**. У зв’язку з цим стає актуальним вивчення територіального поділу праці та спеціалізації регіонів; удосконалення внутрірегіональних і міжрегіональних зв’язків; раціональне використання природно-матеріальних і трудових ресурсів; забезпечення належних умов для трудової діяльності, побуту, відпочинку населення; охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів кожного регіону.

Таке „розміщення продуктивних сил” розглядається як частина загального процесу територіальної організації продуктивних сил.

Із розміщенням продуктивних сил тісно пов’язана їх **територіальна організація** – науково обґрунтоване розміщення взаємопов’язаних виробництв, сфери обслуговування населення та виробничої, ринкової й соціальної інфраструктури, яке дає значний економічний і соціальний ефект внаслідок раціонального їх комплексування, концентрації та формування економічно ефективної спеціалізації регіональної економіки, або територіальна організація продуктивних сил – динамічний стан розміщення продуктивних сил у різних формах їх територіального зосередження, зокрема по економічним районам, зв’язаних у єдиній системі національної економіки з обов’язковою наявністю управління.

Професор О. І. Шаблій визначає чотири основні ознаки геопросторової (територіальної) організації:

- **взаєморозташування (взаєморозміщення) об’єктів у двомірному просторі земної поверхні**. Воно існує між двома пороговими масштабами:

- а) загально земним (глобальним);

- б) **точковим, вираженим рівнем окремого під закладу, чи населеного пункту**. Усі просторові відношення явищ і процесів між двома названими масштабами характеризує географічність. Важливою рисою геопросторовості є взаємопов’язаність об’єктів розташування з природним середовищем зеленої поверхні;

- **наявність просторових зв’язків між розташованими у межах земної поверхні об’єктами**. Ця зв’язність виражається: а) наявністю ліній зв’язку (транспортних та інших ліній комунікацій); б) переміщення речовини, енергії та інформації (насамперед людей носіїв усіх цих “субстанцій”);

- **існування територіальних утворень продуктивних сил (формувань, поєднань, систем, структур)**. Найчастіше вони є конкретними об’єктами суспільно-географічних досліджень, а також конкретними об’єктами даної дисципліни: економічний. район, господарський вузол, територіально-виробничий комплекс, територіальна система розселення тощо;

- **функціонування територіальних утворень в часі**, що полягає в регульованій (у тому числі саморегульованій) зміні їхніх станів унаслідок взаємодії з довкіллям (природним і суспільним) для досягнення довгочасно передбачених цілей [11].

Питання 2. Сутність поняття „фактори” розвитку і розміщення продуктивних сил.

У теорії розміщення продуктивних сил фактор розміщення продуктивних сил є одним із центральних понять. Можна сказати, що будь-який аналіз розміщення виробництва або населення – це, насамперед, факторний аналіз. Лише уважно вивчивши фактор розміщення виробництва, можна робити обґрунтовані висновки про його ефективність.

Основоположниками вчення про фактори розміщення продуктивних сил були німецькі економісти і соціологи **Йоган Генріх Тюнен** (1783 – 1850) і **Альфред Вебер** (1868 – 1958).

У кожного з цих вчених була своя теорія „штандарту”. Спільне у цих теоріях було те, що вони спиралися на визначальну роль прибутку за умов ринкового господарства. Вчені будували моделі, де окреме господарство оптимально розташовувалось таким чином, аби давати найбільший прибуток.

Йоган Тюнен вперше пояснив роль розміщення економічних об’єктів досліджуючи сільське господарство. У 1826 році у праці „Ізольована держава її відношення до сільського господарства і національної економіки” подає результати своїх наукових досліджень: Тюнен розробив теоретичну модель на основі власного сільськогосподарського досвіду, за допомогою якої оптимально розмістив посівні площі певного типу, врахувавши відстані до центру попиту, тобто Тюнен аналізував зв’язок „село – місто”. Він був піонером в теорії місця розташування.

Альфред Вебер у праці „Теорії розташування промисловості” обирає як модель ізольоване господарство і таким чином значно звужує кількість факторів впливу. Такими факторами стали: праця, сировина, транспорт. Альфред Вебер вважав, якщо розглядати розташування джерел сировини споживачів продукції у певних місцях виробництва, то можна знайти точку в просторі, де витрати на перевезення будуть мінімальні. Таку точку Альфред Вебер вважав оптимальним місцем для розташування виробництва.

Однозначного трактування терміну „фактор розміщення” нема. Саме слово „фактор” (від латинського „factor” – той, хто робить; виробник) означає причину, рушій якогось процесу або явища. Але стосовно розміщення продуктивних сил це неповністю розкриває зміст понять.

У першому наближенні можна вважати **факторами конкретні умови, що визначають ступінь ефективного розміщення.**

У науковій літературі, до сьогоднішнього дня, немає чіткого визначення поняття „фактор розміщення”. **Найкраще про роль факторів сказав Алаєв:** „... кожному процесу відповідає певна сила, сукупність сил, необхідних для його здійснення; звичайно ці сили називають факторами (фактори поляризації, фактори районоутворення чи поляризаційні районоутворюючі фактори). Фактори, ланцюжок причинно-наслідкових зв’язків, умови що регулюють кількісні і якісні характеристики процесу складають у сукупності механізм процесу, але фактори завжди виступають як рушійна сила процесу” [1].

Дамо **визначення фактору розміщення за Е. Алаєвим:** „Фактори розміщення продуктивних сил – це сукупність нерівнозначних ресурсів, при використанні яких проявляється відношення між даним об’єктом розміщення і територією, визначаючи в кінцевому рахунку оптимально (раціональну) з точки зору вибраних критеріїв і поставлених цілей локалізації об’єкту”.

Між об’єктом і його місцем розміщення, тобто локалізацією, існує певний зв’язок. На вибір локалізації впливають з однієї сторони особливості самого об’єкту, з другої – особливості території де він розміщений або розміщується. Якщо змінюється склад факторів, повинно змінюватись і місце придатне для розміщення об’єкта. Кожна територія (регіон) характеризується набором факторів, що визначають її придатність для розміщення конкретного виробництва. У дійсності немає такого об’єкту розміщення якого залежало б від одного фактора. Тільки сукупність кількох (іноді навіть десятки) факторів визначає ефективність розміщення. [9]

З розвитком теорії і поглиблення аналізу, була відкрита третя група причин, яка впливає на локалізацію, але безпосередньо вони не відносяться ні до об'єкту який розміщується, ні до території (наприклад, часовий фактор, фактор нагромадження) [11].

Таким чином, всю сукупність аргументів, відносно яких роль функції відіграє вибір місця розміщення об'єкта, стали називати **факторами розміщення**.

Дуже часто різні фактори діють в одному напрямку, тобто в унісон, підсилюючи вплив один одного. Така дія називається мультиколінеарністю.

Очевидно, що фактори розміщення можуть бути факторами розвитку і навпаки.

Так, Е. Б. Алаєв акцентує увагу на тому, що *той самий ресурс, який по відношенню до об'єкту виступав як фактор розміщення останнього у співвідношенні із відповідною територією може бути розглянутий як фактор регіонального розвитку (чи фактор розвитку)*; іншими словами, це такий внутрішній ресурс таксона (території), який впливає на розвиток (або вимагає змін) компонентної структури даної території [1]. Сукупність факторів регіонального розвитку складає потенціал регіонального розвитку. Ресурси і інші явища, які впливають на регіональний розвиток або визначають його, але знаходяться поза межами даного регіону, Е. Б. Алаєв позначити терміном „умови регіонального розвитку”.

Концепція факторів розміщення є одним із основних методів пояснення конкретних територіальних структур і розміщення економіко-географічних об'єктів. Вона виступає в ролі інструментів вирішення кожного конкретного питання локалізації об'єкту.

Класифікувати фактори можна по різному: існує традиційна класифікація факторів і за пріоритетністю факторів.

Суть традиційної класифікації факторів полягає у тому, що всі фактори розглядаються в конкретному, установленому багатьма дослідниками порядку.

Суть класифікації факторів за пріоритетності значення їхньої дії полягає в тому, що насамперед розглядаються ті фактори, вплив яких у конкретній просторово-часовій системі координат є найбільшим.

Традиційна класифікація факторів:

- фактор природно-, політико-, економіко-, соціально-географічного положення;
- природно-ресурсний потенціал;
- демографічні фактори;
- споживчий фактор (ввів науковець Іщук С.І.);
- транспортний фактор;
- фактор ринкової кон'юнктури (ввів науковець Іщук С.І.);
- фактор науково-технічного прогресу (ввів науковець Іщук С.І.);
- екологічний фактор;
- часовий фактор;
- фактор нагромадження;
- історичні фактори (історія розвитку конкретної території (виробничі будівлі, твори мистецтва, пам'ятники архітектури));

■ економічні фактори (рівень розвитку продуктивних сил, економічна ситуація, техніко-технологічні, організаційні та інші фактори тобто, ті які зумовлюють ефективність господарювання)

■ соціальні фактори (забезпечення населення житлом, дитячими дошкільними установами, загальноосвітніми школами, медичними установами, об'єктами культури (бібліотеками, театрами, кінотеатрами тощо), торгівлі, побутового обслуговування, спортивними установами, тобто об'єктами, що забезпечують населенню умови нормальної життєдіяльності, а також системи соціального захисту)

■ інфраструктурні фактори (виробнича, транспортна, соціальна, інженерна інфраструктура – забезпеченість території виробничими, соціальними, транспортними (дороги, транспортні об'єкти) та інженерними (інженерні мережі, споруди) засобами які зумовлюють і витворення її соціально-економічної системи)

Заслуговує на увагу класифікація М.І. Яцківа: науковець виділяє групи факторів за системою відповідних ознак, які він подає ранжировано до їхнього значення:

- за економічним змістом (виробничо-економічні та соціально-економічні фактори);
- за ступенем впливу (основні і другорядні фактори);
- за ступенем залучення резервів (інтенсивні та екстенсивні фактори);
- за внутрішнім змістом (кількісні, якісні фактори);
- за часом дії (постійні і тимчасові фактори);
- за ступенем охоплення (загальні і специфічні фактори);
- за характером дії (об'єктивні і суб'єктивні фактори);
- за ступенем кількісного виміру впливу (фактори, що піддаються кількісній оцінці і фактори, що не піддаються кількісній оцінці);
- за способом визначення впливу (прямі і розрахункові фактори);
- за об'єктами маркетингового середовища (демографічні, економічні, природні, науково-технічні, політичні, культурного порядку).

Питання 3. Сутність поняття „закон” і поняття „закономірність розміщення

Формування ринкової економіки в Україні здійснюється на основі проведення економічних досліджень, у тому числі в галузі розміщення продуктивних сил. Пізнання закономірностей цього процесу обумовлене практичними потребами суспільства.

По-перше, це пов'язане з необхідністю розробки світоглядних основ просторової організації економіки, особливостей її регіонального розвитку та використання їх працівниками адміністративного й економічного управління. Будь-який суб'єкт економічної діяльності може успішно функціонувати лише володіючи глибокими знаннями про наявність у регіоні ресурсів, їх економічну оцінку, фактори, які впливають на територіальну організацію виробництва та збут продукції (послуг), обсяги доходу та інші питання.

По-друге, світоглядні основи реалізуються і у професійній підготовці майбутніх економістів різних спеціальностей у вузах України.

По-третє, важливе значення має пізнання закономірностей розміщення продуктивних сил і розвитку економіки регіонів у процесі підготовки рекомендацій органам державної влади та суб'єктам господарювання, спрямованих на поліпшення територіальної організації виробництва, зокрема: вдосконалення спеціалізації і комплексного розвитку господарства, оцінки передумов спеціалізації господарських комплексів, прогнозування розвитку окремих галузей і міжгалузевих комплексів з урахуванням економічних проблем регіонів. Таким чином, пізнання закономірностей розміщення продуктивних сил і господарського комплексоутворення регіонів дозволяє виявити додаткові джерела підвищення продуктивності суспільної праці.

Розміщення продуктивних сил здійснюється у просторі, що характеризується багатомірністю, має власні специфічні закони і закономірності розвитку. Їх треба враховувати у наукових дослідженнях, у практиці розміщення виробництва.

Закон – це необхідне, істотне, стійке, повторюване відношення між явищами у природі і суспільстві. Всі закони можна поділити на *три основні групи*:

1. Всезагальні чи універсальні (Циклічність розвитку. Загальна теорія систем).
2. Великі чи загальні для великих груп, явищ.
3. Специфічні чи часткові.

Надзвичайно актуальною проблемою сьогодні є врахування під час аналізу і прогнозування розвитку і розміщення продуктивних сил двох всезагальних законів: загальної теорії систем і циклічності розвитку явищ, об'єктів, процесів. Продуктивні сили діють у конкретному системному просторі, під яким сучасна наука розуміє сукупність взаємодіючих систем. Звичайно, вони розвиваються циклічно.

Суть закону циклічності розвитку полягає у повторюваності ситуації через певні проміжки часу. Час від початку ситуації до нового початку подібної ситуації після завершення попередньої називають циклом. Наведемо приклад класичного циклу: виникнення; ріст; занепад; загибель.

Закон системності полягає у тому, що світ у якому ми живимо є сукупністю ієрархічно впорядкованих систем. Як правило, системи є подібними (аналогічними) між собою. Однотипні системи мають подібні пропорції між елементами.

Як бачимо, закон циклічності і закон системності є взаємопов'язаними, вони, ніби, переплітаються один з одним: на кожному рівні системної ієрархії розвиток відбувається за власними циклами і, чим більше масштаби системи, тим триваліші цикли.

Слід зазначити, що крім трьох груп законів **існує ще три типи законів**:

- закони, які діють незалежно від волі людей;
- закони і нормативні акти, які діють у конкретній державі, тобто ті, що створені людьми;
- закони взаємовідносин між людьми.

Проте, коли говорять про розміщення продуктивних сил концентрують увагу на закономірностях. Між законами і закономірностями немає виразної межі, в науковій літературі, одні і ті ж відношення розглядаються то як закони, то як закономірності.

Одні науковці саме третю групу законів трактують як закономірність. Є ще таке міркування, що загальні закони у конкретному специфічному середовищі перетворюються на закономірності, тобто територіальну модифікацію економічних законів розглядають як закономірності розміщення продуктивних сил. [9]

Можна вважати, що **закономірності – це суспільні, реально існуючі, повторювальні, істотні, стійкі відношення (взаємозв'язки) суспільного життя чи етапів суспільного процесу які визначають розвиток, структуру і функціонування явищ і процесів.**

Закономірність розміщення – це об'єктивно дійсний, повторюваний, істотний зв'язок між суспільними процесами та територіями. [11]

Основні риси цих відносин наступні:

1. **об'єктивність**: практична діяльність людини має підпорядковуватися закономірностям розміщення продуктивних сил;
2. **необхідність**: слід використовувати при розміщенні продуктивних сил;
3. **обов'язковість прояву**: якщо людина не обізнана з механізмом вияву того чи іншого закону, тієї чи іншої закономірності, то вони з особливою силою виявляються в порушеннях диспропорцій дисбалансах;
4. **автономність**: хоч в економіці закони і закономірності тісно взаємодіють, навіть взаємно переплітаються, проте до певної міри залишаються автономними.

Закономірності розміщення продуктивних сил є найбільш загальні об'єктивні причинно-наслідкові відносини між територією (територіальними факторами) і продуктивними силами; це також відображення тяжіння окремих елементів сфери матеріального виробництва і сфери послуг до території з особливими характеристиками, і відображення специфіки територіальної організації виробництва (концентрація і дисперсність, спеціалізація і комплексність, комбінування і кооперування тощо) та розселення.

Закони й закономірності – об'єктивні відношення, що не залежать від волі окремих людей. Проте суспільні закони, включно з економічними, даються взнаки лише у процесі суспільної діяльності. У цьому їхня відмінність від законів природи.

Отже, зміст поняття „закон” є тотожний змісту поняття „закономірність”. Єдина відмінність у тому, що закономірність діє протягом історичного періоду який людина може охопити завдяки своєму історичному досвіду. Закони ж залишаються незмінними у відомій людству відліку часу.

Наведемо приклади законів і закономірностей, які їм відповідають: **закон економії часу – закономірність ефективності розміщення виробництва; закон поділу праці – закономірність територіального поділу праці; закон концентрації виробництва – закономірність територіальної концентрації виробництва; закон комплексності – закономірність територіальної комплексності.**

Закони й закономірності не обов'язково групуються по двоє, часто-густо закон виявляється у кількох взаємопов'язаних закономірностях. Іноді закономірність постає як вияв кількох законів.

Питання 4. Принципи розміщення виробництва

Свідома розробка і впровадження доцільних заходів з економічної організації території згідно з закономірностями розміщення називають принципами розміщення продуктивних сил. Принцип – свідома економічна політика, направлена на здійснення пізнаних закономірностей.

За Е. Б. Алаєвим, *принципи розміщення продуктивних сил – це головні напрями розвитку економіки та життєдіяльності загалом у просторовому аспекті на конкретний (даний чи прогнозований) період*. Кожний із принципів повинен відображати потреби розвитку суспільства, мати в своїй основі певну закономірність, торкатися крупної проблеми просторового, регіонального розвитку, не суперечити загальним принципам національної соціально-економічної політики і служити інструментом рішення стратегічних завдань розвитку.

На думку С. І. Іщука, *принципи розміщення продуктивних сил – це правила діяльності та управління економікою, економічна політики держави в реалізації законів розміщення* [11]. Принципи розглядаються, як правило, в рамках прийнятої стратегії соціально-економічного розвитку країни. Принципи розвитку розміщення продуктивних сил взаємопов'язані із законами і закономірностями.

Принцип раціонального розміщення виробництва. Він впливає з закономірності „ефективне розміщення продуктивних сил”. Зміст його полягає у такому розташуванні виробництва, яке забезпечувало б високу ефективність народного господарства.

Раціональність означає вибір найкращих варіантів. Цей принцип реалізується завдяки комплексу певних заходів:

- відповідне наближення матеріаломістких, енергомістких, водомістких галузей до джерел палива, сировини, енергії, води;
- наближення працемісткого виробництва до районів і центрів зосередження трудових ресурсів;
- наближення масового виробництва малотранспортабельної продукції до місць її споживання;
- запобігання зустрічних перевезень однотипної продукції, сировини і палива з одного регіону до іншого.

Принцип оптимального розміщення виробництва. Оптимальність означає вибір не лише з наявних, а й з усіх можливих. Наприклад, концентрація однорідного виробництва може завдати екологічних збитків, призведе до нераціонального використання робочої сили. Таке виробництво у масштабі регіону чи суспільства в цілому не буде ефективне.

Принцип збалансованості та пропорційності. Він означає таке розміщення виробництва, за якого витримувалася рівновага між виробничими потужностями, обсягом виробництва – з одного боку, та наявністю сировинних, енергетичних, водних, земельних, трудових, фінансових ресурсів регіону – з іншого боку. Пропорційність передбачає також оптимальну структуру господарства регіону, спеціалізуючими, допоміжними і обслуговуючими галузями. За цим принципом складаються регіональні і міжгалузеві баланси при територіальному плануванні або прогнозуванні.

Принцип комплексного розміщення виробництва. Спирається на однойменну закономірність – реалізується так:

- у комплексному використанні природних ресурсів, включно з відходами, приміром, гірництво чи лісопиляння, видобування усіх корисних компонентів;
- у раціональному використанні трудових ресурсів шляхом створення у регіоні такої структури господарства, за якої надається праця усім розмаїтим контингентам робочої сили;
- у створенні єдиної інфраструктури;
- у налагодженні ефективних виробничих зв'язків між підприємством і регіоном.

За ринкової, навіть мало регульованої економіки, цей принцип повинен зберігатись. Знаючий підприємець прагне створити підприємство там, де є готова інфраструктура, бо витрати на виробництво не будуть завеликі. Фірма, яка видобуває природний ресурс, намагається тут же створити переробне підприємство, аби зменшити витрати.

Принцип комплексності полягає у визначенні найвигіднішої спеціалізації району, з урахуванням територіального поділу праці.

Принцип розміщення підприємства з урахуванням раціональної форми суспільної організації виробництва. До форм організації виробництва відносять: концентрацію, спеціалізацію, кооперування, комбінування.

Сутність принципу полягає в тому, що спосіб виробництва повинен стимулювати ефективний розвиток раціональних форм його організації.

Принцип урахування міжнародного поділу праці. За цим принципом держава повинна розвивати такі галузі і різновиди виробництва, для яких вона має найкращі умови й продукція яких користується попитом на світовому ринку.

Є країни, що всю економіку будують на експорті одного, чи двох-трьох товарів. Така економіка називається експортноорієнтовною. Наприклад, Об'єднані Арабські Емірати, Кувейт живуть за рахунок експорту нафти; Сенегал – коштом експорту арахісу; країни Центральної Америки – експорту бананів та іншою продукцією тропічного землеробства.

Принцип збереження екологічної рівноваги. Господарство регіону може бути збалансоване за більшістю параметрів, але якщо при цьому виникає екологічна напруженість, то вона не може визнаватися ефективною. Цьому принципу повинно підпорядковуватися решта вигод, що з'являються при інших варіантах розміщення продуктивних сил. Тому він може називатися принципом екологічного імперативу.

Принцип обмеженого централізму. Сутність принципу полягає в органічному поєднанні стратегічних інтересів країни, інтересів регіонів, підприємств, населення. Держава не повинна втручатися в оперативну діяльність підприємств і місцевих органів влади. Вона створює за допомогою економічних важелів (безпосередніх і опосередкованих), системи пільг і оподаткування таку територіально-галузеву структуру, котра б сприяла, як інтересам загальнодержавним, так і інтересам регіональним, допомагаючи підвищити життєвий рівень населення.

Дотримання принципів розміщення продуктивних сил є основою регіональної політики держави. Підсумовуючи сказане, зазначимо, що ефективний розвиток і розміщення продуктивних сил можливі при максимальному врахуванні законів, закономірностей і принципів їхнього функціонування. Для цього необхідно ці закони, закономірності та принципи добре знати, постійно досліджувати і застосовувати в практиці господарювання.

Загальний висновок за темою лекції

1. Продуктивні сили – це система суб'єктивних (людина) і речових (засоби виробництва) елементів, що виражають активне ставлення людей до природи.

2. Продуктивні сили – це система суб'єктивних (людина) і речових (засоби виробництва) елементів, що виражають активне ставлення людей до природи.

3. Новий зміст терміну „продуктивні сили” полягає в тому, що їх слід розглядати як поєднання місць прикладання праці і людських ресурсів, у результаті чого здійснюється діяльність корисна суспільству, частині суспільства чи людині при умові, що ця діяльність не суперечить суспільним морально-етичним нормам і цінностям.

4. Поняття продуктивних сил є невід'ємним від поняття їхнього розміщення у просторі. Це поєднання спричинило виникнення терміна „розміщення продуктивних сил.”

5. Розміщення продуктивних сил – це їхня просторова фіксація з процесом їхнього розвитку в просторі.

6. Розміщення продуктивних сил – це наслідок суспільного поділу праці в територіальній формі. Територіальний поділ праці можна уявити як процес виробничої спеціалізації регіонів та посилення міжрегіональної кооперації, обміну спеціалізованою продукцією та послугами.

7. Закон – це необхідне, істотне, стійке, повторюване відношення між явищами у природі і суспільстві

8. Закономірність розміщення – це об'єктивно дійсний, повторюваний, істотний зв'язок між суспільними процесами та територіями.

9. Зміст поняття „закон” є тотожний змісту поняття „закономірність”. Єдина відмінність у тому, що закономірність діє протягом історичного періоду який людина може охопити завдяки своєму історичному досвіду. Закони ж залишаються незмінними у відомій людству відліку часу.

10. Свідома розробка і впровадження доцільних заходів з економічної організації території згідно з закономірностями розміщення називають принципами розміщення продуктивних сил. Принцип – свідома економічна політика, направлена на здійснення пізнаних закономірностей.

Питання і завдання студентам

1. . Чим відрізняється сучасне розуміння змісту терміну „продуктивні сили” від марксистсько-ленінського.
2. Назвіть складові терміну „продуктивні сили”.
3. Що таке „розміщення продуктивних сил”.
4. В чому полягає зміст терміну „розміщення продуктивних сил”.
5. Що таке „фактор”?
6. Хто вважається засновником вчення про фактор?
7. Які класифікації факторів ви знаєте?
8. Що розуміють під мультиколінеарністю факторів?
9. Що таке „Закон”?
10. На які групи і типи поділяються закони?
11. Які всезагальні закони визначають розвиток і розміщення продуктивних сил?
12. Що розуміють під закономірностями.
13. Що розуміють під закономірностями розміщення?
14. Перечисліть відомі вам закономірності розміщення.
15. Що таке принципи розміщення виробництва?
16. Перечисліть вам відомі принципи розміщення виробництва.